

Kovács Dóra

AZ ECESEDI UDVAR

*Szervitori hivatás és kapcsolatrendszer Báthory István
famíliájában*

1. Bevezetés

Ecsedi Báthory István alakja nem ismeretlen a magyar történetírásban. A Báthoryak ecsedi ágának utolsó férfi leszármazottja, a hírhedt Báthory Erzsébet fivére, aki 1601-től haláláig somlyai Báthory Gábor és húga, Anna gyámja volt. Történelmi jelentőségét alátámasztja, hogy ő volt a magyarországi reformáció egyik legbefolyásosabb és leggazdagabb patrónusa, a hosszú török háború emblemikus figurája, 1585-től Szabolcs, Szatmár és Somogy vármegye főispánja és egyúttal országbíró is.¹ Ennek megfelelően neve gyakran feltűnik a korszak narratív forrásaiban, így többek közt Istvánffy Miklósnál, Baranyai Decsi Jánosnál, Gyulaffy Lestárnál, Szepesi Laczkó Máténál vagy Szepesi Csombor Mártonnál. A kutatás eddig elsősorban a kálvinista egyháztörténetben és a magyar irodalomtörténetben betöltött helye, valamint *Meditációk* című munkája alapján közelítette meg személyének történeti kérdéseit. Klaniczay Tibor, Komlovszki Tibor, Vadász Veronika, Erdei Klára vagy Jenei Ferenc írásai tehát elsősorban irodalomtörténeti oldalról közelítenek a témához, ugyanakkor az eddig feltárt források világosan mutatják, hogy ecsedi Báthory István életpályáján keresztül megközelíthető számos udvar-, műveltség-, társadalom- és igazgatástörténeti kérdés is.²

Az udvartörténet-kutatásban a külföldi előzményeket követve — itt elsősorban Norbert Elias munkásságára gondolok — a hazai történettudományban is megfogalmazódott annak igénye, hogy a kora újkori főúri rezidenciák és társadalmi környezetük kapcsolatrendszerét és működését társadalom- és kultúrtörténeti alapon is lehet egyszerre vizsgálni a korábban meghatározó had-

¹ Ecsedi Báthory István 1555-ben született, és 1605 júliusában hunyt el. Életéről máig a legrészletesebb összefoglaló: *Klaniczay Tibor – Stoll Béla: Régi Magyar Költők Tára XVII. század* 1. Bp. 1959.

² Köszönettel tartozom mindazoknak, akik tanácsaikkal, észrevételeikkel egészítették ki és segítettek kutatásomat, így Balogh Juditnak, G. Etényi Nórának, Horn Ildikónak, Novák Veronikának, Tóth Hajnalkának, Fazekas Istvánnak, Kenyeres Istvánnak, Kujbusné Mecsei Évának, Laczlavik Györgynek, Pálffy Gézának és Várkonyi Gábornak.

politika- és gazdaságtörténeti megközelítések mellett.³ Tagadhatatlan, hogy a kora újkori udvar egy sajátos történeti jelenség, amely az európai társadalmakhoz hasonlóan Magyarországon is megjelenik, azonban számos definíciós kétség van még, és különösen igaz ez, ha társadalomtörténeti igénnyel nézzük az udvarokat, vagyis nem pusztán leíró, hanem a korabeli élet hálózataiban betöltött szerepüket akarjuk megérteni. Így olyan alapkérdést, mint: ki tartozik az udvari emerek közé, máig nem tudjuk Magyarországon definiálni. Szekfü Gyula vagy Domanovszky Sándor programadó munkái, illetve R. Várkonyi Ágnes, Szabó Péter, legújabban pedig Dominkovits Péter és Koltai András eredményei óriási inspiratív erővel mutattak rá a kérdés erdélyi, vagy épp dunántúli vonatkozásaira, de különbségeikből is világos, hogy kis túlzással: ahány ház annyi szokás. A nagyon vonzó módszertani példák birtokában is ezért fontosak a további alap kutatások a témában.

Kutatásom alanyául azért választottam ecsedi Báthory István udvarát, mert a magyar kora újkor sorsfordító időszakában, a tizenöt éves háború korában fókuszpontként teszi egyben vizsgálhatóvá az udvartörténet olyan alapvető irányait, amelyek máshol, vagy teljesen más arányban, vagy ennél sokkal egyszerűbb elegyben mutatkoznak meg. Az ecsedi udvar vizsgálata azért számíthat érdeklődésre, mert a magyar historiográfiában együttesen/egyszerre sosem vizsgált tényező határozza meg: ecsedi Báthory István udvara egy 16. század végi protestáns, felső-magyarországi érdekelttségű főúri udvar volt, amelynek struktúrája — történelmi jelentőségének és a főúr emlegetettségének dacára — jószerével ismeretlen. A kutatás jelenlegi fázisában rendelkezésre álló adatok egy olyan főúri familia kiterjedt szervitori körképét adják, amely az ecsedi udvart a közép-európai protestáns udvarok egyik kiemelkedő példájává teszik. A kutatás jelentőségét indokolja továbbá, hogy míg az erdélyi fejedelmi udvarokra vonatkozóan sokszínű alap kutatások állnak rendelkezésre, addig a kortárs magyarországi főúri familiákról jószerével nagy pozitivista adattárakból tudunk tájékozódni.⁴

³ Elsősorban a szerző udvartörténettel kapcsolatos munkáira gondolok., *Norbert Elias: Az udvari társadalom: a királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Bp. 2005. és *Uő: A civilizáció folyamata*. Bp. 2004. Az egyetemes és magyarországi udvar kutatás előzményeiről l. *Koltai András: Batthány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14.) Győr 2012.; *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. és *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987.

⁴ Az erdélyi fejedelmi udvarokat vizsgáló alap kutatások a teljesség igénye nélkül: *Bartók István: A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 135–157.; *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen 2009.; *Benda Kálmán: Bocskai István székhely nélküli fejedelmi udvara*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 158–165.; *Erdősi Péter: Az erdélyi udvari társadalom modellje: kísérlet Norbert Elias fogalmának alkalmazására*. In: „Éltünk mi sokáig két hazában...”. Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen 2012. 67–77.; *Gindely Antal – Acsády Ignác: Bethlen Gábor és udvara*. Bp. 1890.; *Horn Ildikó: Politikusportrék János Zsigmond udvarából*. In: *Tündérország útvesztői: Tanulmányok Erdély történelméhez*. Szerk. Horn Ildikó. Budapest 2005. 9–87.; *Jeney-Tóth Annamária: „...Urunk udvarnépe...”. Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadások tükrében*. Debrecen 2012.; *Klaniczay Tibor: Udvar és társadalom*

A rendelkezésre álló, a történeti szakirodalomban javarészt elhanyagolt források, különösen ecsedi Báthory István végrendelete alapján⁵ szeretném rekonstruálni az országbíró szűkebb szervitori körét.⁶ A következő oldalakon felvázolom az egyik legjelentősebb felső-magyarországi birtokközpontozó köthető személyi állományt, hogy ily módon közelebb juthassak ecsedi Báthory István helyéhez kora társadalmában. Habár nem az ecsedi központ udvar- vagy háztartása a vizsgálódásom fő célja, de bizonyos szerepkörök értelmezhetőek az udvari élet tényleges mozgatórugóiként is, úgy mint a közigazgatási szervitoroknál az udvar irányítói, vagy az értelmiségieknél a papok és a nevelők. Elsősorban azt szeretném megvizsgálni, hogyan épült fel ecsedi Báthory István földesúri familiája, és miben rejlik felekezeti jelentősége. A források elmélyültebb kutatása felveti továbbá a szervitori kör szerveződésének és az udvar megszűnését követő utóéletének, illetve az esetleges többgenerációs familiáris-pályák kimutathatóságának kérdéseit is. Esetenként további mélyfúrásokra van szükség, hiszen a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom határrégiójában élő, militarizált felső-magyarországi társadalomról monografikus igényű szaktanulmányok nem állnak rendelkezésre.

szembenállása Közép-Európában. (Az erdélyi udvar a XVI. század végén). In: *Uő*: Pallas magyar ivadéka. Bp. 1985. 104–123.; *Kruppa Tamás*: Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából. Bp. 2015.; *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis*. Szerk. Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter. Miskolc 2004. 169–194.; *Oborni Teréz*: Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551). *Történelmi Szemle* 51. (2009: 1. sz.) 21–43.; *Oborni Teréz*: Udvar, állam kormányzat a kora újkori Erdélyben. Tanulmányok. Bp. 2011.; *Papp Klára*: Az erdélyi fejedelmi udvar. Debrecen 2003.; *Radvánszky Béla*: Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor udvartartása. Bp. 1888.; *Szabó Péter*: A kihelyezett udvarok az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban. In: „Idővel paloták...” Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. 314–331.; *Szádeczky Béla*: I. Apafi Mihály udvartartásából. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Gyulafehérvárt 1912. október 12-14. napján tartott hetedik vándorgyűlés emlékkönyve. Kolozsvár 1913. 58–85. A korszakban a Magyar Királyság területén fekvő főúri udvarral legújabbban és legbehatóbban Koltai András foglalkozott. L. *Koltai A.*: Batthyány i.m.

⁵ A dominusz személyéhez, társadalmi köre megítélésének igényével úgy kerülhettem közel, ha egy olyan személyes forrástípust választok zsinórmértékül, amelyben az ő dominuszi preferenciái, és adefiniációs igények találkozhatnak – ez ecsedi Báthory István végrendelete. A nyelvészeti igénnyel kiadott forrásközlésben (Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. (Fiatal filológusok füzetei, Korai újkor 1.) Kiad. Vadász Veronika. Szeged 2002.) felbukkanó több mint félszáz fős körnek az azonosítása mintegy két tucat új személyhez vezetett el.

⁶ Azzal kapcsolatban, hogy kit nevezhetünk az ecsedi udvarban szervitornak, számos definíciós kétség merül fel. Az átforgatott levéltári tételek ismeretében olyan tág fogalmakat alkalmaznék, amelyekbe mindenki belefér, a viszonyok utólagos csoportosítása helyett pedig a forrásokra, azaz ecsedi Báthory István meghatározására támaszkodnék. Példa erre az országbíró egyik fő szervitorához, Kereky Jánoshoz írt, 1589 júniusában kelt levelének néhány sora: „(...) *ebben pedig kegyelmed egyebet ne tegyen, ha kegyelmed mi szolgánk, ha pedig kegyelmed most el nem jó, hát sohase jöjjön kegyelmed, mert az szolga egyszer kell. Ezt pedig azért írjuk így meg kegyelmednek, hogy kegyelmed vétket ne tegyen.*” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) P 707 Zichy család Zsélyi Levéltára (=Zichy) Levelezés, Fasc. 512. Nr. 1591. A szolgálat ténye az idézet nyomán önmagában bizonyíték az udvarral való kapcsolatra, és egyelőre nem került elő erről a környékről olyan nyilvántartás, amely a jóval későbbi dunántúli analógiák definíciós könnyedségének visszavetítését megengedhetné.

2. Katonai réteg

Az, hogy a 16. századtól kezdődően a Magyar Királyság és Európa elitjének helyzete ellentétes irányba mozdult el, éppen annak eredménye, hogy a török által folyamatosan veszélyeztetett területek magyar birtokos urai magánhaderejük megszervezésével, váraik, kastélyaik, udvarházaik megerősítésével a hatalom egyre erősebb pilléreivé váltak és egyre nagyobb személyes befolyásra tettek szert.⁷ Nem meglepő tehát, hogy a korszak leggazdagabb földesurainak, dominuszainak familiáiban a katonai szervitorok kiemelt jelentőséggel bírtak. Nem volt ez másképpen ecsedi Báthory István esetében sem, akinek katonai szolgálatot teljesítő szervitorai közül többen az országbíró főemberei közé emelkedtek. Ugyan Báthory birtokainak túlnyomó része nem közvetlenül a hódoltság határ mentén helyezkedett el, mégis, a felső-magyarországi országrész pozíciójából adódóan az országbíró jószágai állandó hadi veszélynek voltak kitéve az oszmán hadsereg, tatárok vagy éppen hajdúk betörései, fosztogatásai miatt.⁸ A hatékony védelem megszervezése Báthory számára tehát nemcsak országbírói és főispáni minőségében, hanem az ország leggazdagabb földbirtokosaként is kulcsfontosságú volt.

Az országbíró katonai szervitori körének teljes körű feltérképezése a megfelelő források és alap kutatások híján lehetetlen vállalkozás. Minthogy sok esetben csak szórványadatok állnak rendelkezésre, dolgozatom megírása során csupán ezekre, illetve az ország egyéb területeiről — elsősorban a Nyugat-Dunántúlról — származó párhuzamokra támaszkodhattam.⁹ Már ezek is elegendőnek bizonyultak azonban ahhoz, hogy körvonalalaiban kirajzolódjon ecsedi Báthory István familiájának katonai szervitori rétege.

⁷ Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp. 1981. 8.

⁸ Ez utóbbi különösen érzékenyen érintette az országbírót. Az 1601. január 13-i Szatmár vármegyei nemesi közgyűlésen, Domahidán nyilvánosságra hozták a hajdúkról szóló határozatot, amelynek értelmében ecsedi Báthory István a megye főispánjaként vállalta a „tolvaj módra csavargó” hajdúk megfékezését, „gonoszságuk kiirtását”. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy az ügy elintézéséhez Szabolcs vármegye „nemessége egyetemének egyesített erejét” és saját katonái segítségét is felajánlotta. (MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára/Közgyűlési jegyzőkönyvek, Szatmár vármegye fol. 93–94, a továbbiakban: SzSzBML IV. A. 501.a.) A hajdúkról szóló határozat magyar fordítását l. Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1. – 1616. augusztus 6. Szerk. Balogh István. Nyíregyháza 1986. Az országbíró hajdúkkal való kapcsolatához adalékokat szolgáltatnak még a végrendelet kiszólásai is, példaként: „Az udó igen haborru, az e iozagom pedig mindeneknek inkább puztitatik az en uram hadatoll, az en iambor zolgalatomnak ez az bechölleti es recompensaya.” L. Végrendelet i. m. 27.

⁹ Gondolok itt elsősorban Iványi Emma Libercsey Mihályról szóló munkájára. L. Iványi Emma: Egy XVII. századi várkapitány (Libercsey Mihály, 1612–1670). In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 173–187. és a Batthyány Ádám monográfiában szereplő katonai szervitorok bemutatására: Koltai A.: Batthyány i. m.

2.a) Az ecsedi Báthoryak birtokai és a felső-magyarországi főkapitányság

Ahhoz, hogy az ecsedi Báthory Istvánnál katonai szolgálatot teljesítők személyéről és kapcsolatrendszeréről bármiféle képet lehessen alkotni, elengedhetetlen a Báthory-birtokok, illetve a rajtuk fekvő várak jelentőségének felvázolása.

Számos összeírás áll rendelkezésre az ecsedi Báthoryak korábbi vagy későbbi birtokairól, Báthory István hivatali idejéből azonban eddig mindösszesen egy ilyen conscriptio került elő.¹⁰ Épp ezért a Báthory-javak összegzésére a legkézenfekvőbb forrás az országbíró végrendelete lehet. Minthogy Báthory István tudatában volt annak, hogy halálával a család ecsedi ága fiúágon kihal, mindent megtett azért, hogy az akkor már az uralkodói parancsra Ecsed körül tartózkodó kamarai emberektől megvédje birtokait.¹¹ Részben éppen emiatt ecsedi Báthory István 1603-ban kelt végrendelete a fejedelem számára egyben vagyonának rendkívül pontos számbavétele is. Mindenképpen figyelemreméltó azonban, hogy az országbíró az ecsedi központtól olyan távol eső uradalmat is bírt, mint a Pozsony vármegyei Dévényvár, vagy a Somogy vármegyei Babócsa,¹² amelyeknek élén Báthory földesúri famíliájának igen fontos tagjai álltak.

A Báthory-vagyon törzsét adó Szabolcs és Szatmár vármegyei birtokok kapcsán áll rendelkezésre a legtöbb járulékos adat. A szabolcsi javakat tekintve a vármegyében készült 1598-as összeírás alapján a 3398 szabad és 1201 hódolt ház közül 482 tartozott a Kállay családhoz, míg 351 a Báthoryhoz.¹³ Külön érdekesség, hogy az összeírás szerint Báthory Istvánt 225 házával megelőzte a birtokosok sorában Forgách Zsigmond, sőt, saját szervitora, az országbíró Szokoly Miklós is, a maga 263 birtokrészeivel.

A szatmári javak nagy része Ecsed tartozéka volt, a végrendelet alapján ezek név szerint: Kisecsed, Fábiánháza, Szentmárton, Szoldobágy, Mérk, Vál-

¹⁰ A szóban forgó összeírás 1603. március 4-i keltezésű, és Báthory Miklós 1569-es ecsedi javait, Ecsed várának tartozékait, azok jövedelmeit ismerteti úgy, hogy az adatokat kiterjesztették 1602-re is. L. MNL OL Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 156. Urbaria et Conscriptiones (UC) Fasc. 13. Nr. 3.

¹¹ Báthory István körültekintő alaposága nem volt ok nélküli. Ahogy a végrendelet lábjegyzetében Vadász Veronika is rámutat (Végrendelet i. m. 59.), az utód nélküli főúr birtokai visszaszálltak volna a koronára, így a királyi kamara igyekezett a vagyont minél előbb lefoglalni. Az uralkodó nevében eljáró Mátyás főherceg már 1600 márciusában intézkedett a Szepesi Kamaránál, erről l.: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv (= HKA) Hoffinanz Ungarn rote Nummer (=RN.) 67. Konv. 1600. március fol. 533, mikrofilmen: MNL OL W 1713. A kamarai emberek elszántságát jelzi, hogy még az ecsedi várkapitányt is megvesztegették, hogy azonnal értesítse őket Báthory haláláról. L. *Takáts Sándor*: A magyar múlt tarlójáról. Bp. 1926. 129–130.

¹² Vadász Veronika tévesen helyezi Közép-Szolnok vármegyébe. Babócsáról mint Báthory-birtokról l. Rajcsányi Ádám elenchusát a Báthory-javakhoz kötődő kamarai anyagról. L. MNL OL I 22 Extractus litterarum familiae Batory de Bathor Anno 1741 diebus mensium Aprilis et Maii per Adamum Rajcsány de eadem ad hanc inclutam Cameram Regiam constitutum archivarium in hunc ordinem redactarum. 43. 26.

¹³ *Reiszig Ede, ifj.*: Szabolcs vármegye története. In: Borovszky Samu: Szabolcs vármegye-megjelenés helye? 1900. 471.

laj, Börvény, Kálmánd, Nyírvasvári, Szaniszló és Encsencs.¹⁴ Ecsedi Báthory István birtokainak túlnyomó része a végvárrendszer stratégiaileg különösen fontos területén, a felső-magyarországi főkapitányság határain belül helyezkedett el. Az országbíró kapcsolatát a kassai főkapitánnyal nem csupán azért fontos megvizsgálni, mert gazdag földesúrként a törökkel szembeni védelemben jelentős szerep hárult rá, hanem azért is, mert ennek alapján lehetséges meghatározni katonai szerepvállalását, és így részben szervitorainak feladatait is.

A 16. századi török elleni védelmi rendszer Magyarországon szervezetileg két, eltérő típusú, egymást részben átfedő struktúrából állt: a Haditanácstól függő végvidéki és a rendi jellegű, országos, majd 1563-tól kerületi generalátusból.¹⁵ A kerületi főkapitányok, illetve a végvidéki generálisok hatásköre és posztja azonban a Magyar Királyság bizonyos területein nem vált el egymástól. A védelmi rendszer ilyen speciális helyzetű színtere volt a felső-magyarországi főkapitányság is, ahol már a kezdetektől egy személy irányította a királyi végvárakat, azok királyi zsoldban álló katonaságát és a rendi hadakat is.¹⁶ Az Erdélyi Fejedelemség és Lengyel Királyság vonzáskörében fekvő Felső-Magyarország a század különösen fontos védelmi övezetének számított. Következésképp ecsedi Báthory István főispánságának húsz évében a kassai székhelyű főkapitány posztját döntően császárhű német vagy olasz származású tisztek töltötték be (köztük a magyar történelem olyan ismert személyiségei, mint Ferdinand von Hardegg, Christoph Teuffanbach, Giorgio Basta vagy Giacomo Barbiano Belgiojoso). Préspostváry Bálint volt az egyedüli magyar, aki helyettesként, vagy rövidebb időközökre egyedüli főkapitányként megkapta ezt a tisztséget.¹⁷ Az idegen tisztek túlnyomó többségének másik oka, hogy a felső-magyarországi generalátus nemcsak a török veszéllyel szemben védte az országot, hanem az 1570-es évekre kiépített, Szatmár központú tiszántúli főkapitányság révén az Erdélyi Fejedelemség felől érkező támadásoktól is.¹⁸ A kassai generális alá rendelt szatmári kapitány mind a régió végvárait (Kálló, Kisvárda, Szatmár, Ecsed), mind a hatásköre alá eső vármegyék hadügyét is irányította.¹⁹ A tanulmány tárgyától messzire vezet, ezért alap kutatások híján

¹⁴ Ezekon túl az ecsedi vár tartozéka volt még a Szabolcs vármegyei Gyulaj és Máriapócs, valamint a Bihar vármegyei Nagyléta. L. Végrendelet i. m. 73. Ecsed tartozékairól l. még: UC Fasc. 13. Nr. 3. és UC Fasc. 13. Nr. 4. Ezek szerint ide sorolhatók még Nyírbátor, Matolcs, Nyíregyháza, Majtény és ecsedi Báthory István kedvelt tartózkodási helye, Tagy is.

¹⁵ Erről részletesebben l. *Pálffy Géza*: Védelmi övezetek a Tiszától keletre a 16. században. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs 1996. 209–228., *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). Történelmi Szemle 39. (1997: 2. sz.) 257–288. valamint *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár Monográfiák 27.) Bp. 2010. 150–151.

¹⁶ *Pálffy G.*: Magyar Királyság i. m. 153.

¹⁷ L. *Pálffy G.*: Főkapitányok i. m.

¹⁸ *Kenyeres István*: A várbirtok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásban. Katonai elképzelések az egri és szatmári vár ellátására. In: Végvár és ellátás. Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger 2001. 131–181., 168. illetve *Pálffy G.*: Magyar Királyság i. m. 154.

¹⁹ *Pálffy G.*: Magyar Királyság i. m. 154.

jelen munka keretei között lehetetlen monografikus igénnyel tisztázni, milyen viszonyban állt a régió leghatalmasabb földesura, ecsedi Báthory István a központi katonai igazgatás helyi szerveivel, a jövőben azonban ez megkerülhetetlen a térség társadalmi és katonai viszonyai összefonódásainak tisztázása érdekében.

2.b) Ecsedi Báthory István katonai szervitorai

Ecsedi Báthory István vélhetően — a felső-magyarországi főkapitányság különleges helyzetének ismeretében — nem viselt katonai tisztséget, így csupán főispánként vezethette hadba a vármegyék nemességét.²⁰ Ahogy azonban ő is leírta meditációiban, a korszak, amelyben élt, a „*sok izzó háború*”²¹ ideje volt, ameddig pedig „*az Istentől adatott vékony és kevés*”²² ereje engedte és a köszvény végleg ágyhoz nem kötötte, a harcokban személyesen is jelen volt.

Legfényesebb hadi sikereit a hosszú török háború első szakaszában, az úgynevezett „szináni háborúban” aratta, ahol részt vett a Gömör megyei Szabotka lerohanásában, a romhányi csatában, valamint Hatvan ostromában.²³ Az 1593. november-decemberi hadjárat nem csupán dicsőséget hozott az országbíró számára, de vagyonát is gyarapította, így jutott Buják birtokába.²⁴ Báthory utolsó hadi vállalkozása az 1596. évi, tragikus kimenetelű mezőkeresztesi csatában való részvétel volt.²⁵

Ezt megelőzően azonban a szabolcs-szatmári térség, valamint saját birtokai védelmében is ki-kitört váraiból, hogy a török dúlását megelőzze, illetve rabokat ejtsen. Ezekre a portyákra nem csupán a tőle hivatali függésben álló szervitorai kísérték el, hanem familiájának olyan tagjai is, mint a hozzá rokoni

²⁰ Ugyan ecsedi Báthory István az országbírói tisztséget is viselte, de ennek a „hivatalnak” a pontos feladatköréről és jelentőségéről igen keveset tudunk. Így a mindenkori országbíró katonai feladatairól sincsenek adatok. Az országbíróról máig a legbővebben l. *Frankl Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése.* Pest 1863. Az országbíró segítőire a korból jó párhuzam: *Bogdándi Zsolt: Wesselényi Miklós. Egy ítélmester életútja a 16. századi Erdélyben.* In: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.* Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila. Kolozsvár 2013. 236–250.

²¹ Ecsedi Báthory István meditációi. Adattár 8. Kiad. Erdei Klára – Keveházi Katalin. Budapest–Szeged 1984. 32.

²² Végrendelet i. m 53.

²³ Ecsedi Báthory István szerepére a tizenöt éves háborúban l. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 1/3. Kiad. Benits Péter. Bp. 2009.; Szepesi Laczkó Máté krónikája. In: Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. III. Kolozsvár 1858., Baranyai Decsi János magyar históriája (1592–1598). Szerk. Kulcsár Péter. Bp. 1982., Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. (MHH-S VII. Kiad. Kazinczy Gábor.) Pest 1863. A szakirodalomban legújabbán és legbővebben: *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború.* Szeged 2000.

²⁴ Végrendelet i. m 73. illetve 75. Bujákkal kapcsolatban ecsedi Báthory István a végrendeletében megemlíti, hogy még korábban a leányági rokonaira hagyta (Végrendelet i. m. 67.). Az erről szóló irat 1600. február 11-én kelt, l. MNL OL P 3300 Esterházy család hercegi ágának levéltára. Fasc. A Rep. 25 Nr. 117. (a továbbiakban: Esterházy). Az Esterházy család levéltárának repositoryum anyaga tartalmazza Várday Kata reverzális levelét is: Esterházy Fasc. A Rep 25 Nr 119.

²⁵ Végrendelet i. m 53.

szálakkal kötődő Telegdy Pál.²⁶ Ecsedi Báthory István tekintélyét jelzi, hogy több ízben is felszólította Telegdyt, készítse fel szolgálait különböző, általa vezetett hadi vállalkozásokra, és barátja rendszerint eleget is tett a főúr kéréseinek.²⁷ Báthory dominuszi szerepe a nála intézményi függésben szolgálókon túl vélhetően kiterjedt közvetlen környezetére olyan nemesi családaira is, akiknek szüksége lehetett az országbíró oltalmára – például az erdélyi birtokaikat elvesztett és menekülni kényszerülő Telegdyek is ide sorolhatók.²⁸

Ecsedi Báthory Istvánnak a térségben állandósuló hadi helyzet miatt szüksége volt jól védhető várakra. A források tanúsága szerint az 1580-as évek elején még az ő birtokában volt Ónod is, 1582. február 16-án az országbíró ebbe az erősségbe kért fizetést, 75 lovasra és 60 gyalogra.²⁹ A végrendelet név szerint említi az ónodi vár akkori parancsnokát, Putton András³⁰ és udvarbíróját, Danóci Istvánt is.³¹ Ónodot Prépostváry Bálint 1592-ben már „vitézi renddel megerősített” erősségként írta le Károlyi Mihálynak.³² Valójában a szerényebb erőt képviselő Ónod³³ 1576-ban már biztosan a bányavidéki és felső-magyarországi végvidék várai közé tartozott, majd az 1582-es jegyzékekben nem szerepelt,³⁴ hogy aztán 1593-ban újra végvárként tűnjön fel.³⁵

Szintén figyelemre érdemes ecsedi Báthory István Somogy megyei birtokainak sorsa, hiszen ez világítja meg, hogy miként élt tovább a távoli vármegyéhez köthető kapcsolati háló.³⁶ Az országbíró végrendeletében említést tesz Babócsa váráról, amelynek kapitánya 1566-ban a Hont és Bihar vármegyei

²⁶ Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a 16. század végéről. Összeáll. Eckhardt Sándor. Bp. 1944. 24–25.

²⁷ Erről elsősorban l. Két vitéz nemesúr i. m. 152. és 160–161.

²⁸ Telegdy Mihály Bekes Gáspárhoz való átpártolásáról, illetve a Telegdyek rövid történetéről l. Két vitéz nemesúr i. m. 5–12.

²⁹ Erről l. ÖStA Hoffinanz Ungarn r. Nr. 44 Konv. 1582. február fol. 156–157, mikrofilmen: W 1630.

³⁰ Puttonra a Borsod vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekben l. Borsod vármegye közgyűlési és törvényeszéki jegyzőkönyvei I. 1567–1578. (Borsod-Abaúj-Zemplén levéltári füzetek) Kiad. Tóth Péter. Miskolc 2008.

³¹ Végrendelet i. m. 35.

³² Idézi: *Takáts Sándor*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. 2010. 359.

³³ *Csorba Csaba*: A végvári rendszer néhány kérdése Északkelet-Magyarországon. In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*. Szerk. Petercsák Tivadar – Szabó Jolán. Eger 1993. 193–210., 194.

³⁴ *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények* 108. (1995) 114–185., 138.

³⁵ *Alfred H. Loeb*: Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593–1606. I. Vorgeschichte. II. Oesterreichs innere Zustände. Das zweite Kriegsjahr, die Hilfsaktion. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft VI., X. Prag: Rohlíček und Sievers, 1899–1904. I. 28.

³⁶ A Báthoryak még a középkor folyamán jutottak Somogy megyei birtokokhoz, amikor frigyre léptek a Marczali családdal és így beléptek Kelet-Magyarország, illetve a Dunántúl nagyhatalmú főúri dinasztiáinak sorába. L. *Jenei Ferenc*: Az ecsedi Báthoriakról. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 10. (1967.) 103–107., 103. A Báthoryak Somogy megyei jelenlétére és a babócsai uradalom XVI. századi történetére l. *Szakály Ferenc*: A babócsai uradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv II. (1971) 51–84., *Uő.*: A babócsai váruradalom a XVI. század közepén. In: *Babócsa története. Tanulmányok a község történetéből*. Szerk.: Magyar Kálmán. Babócsa 1990. 221–253.; XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírói és ellenőrei részére. I. Szerk. Kenyeres István. Bp. 2002. 121–130

nemesi család, a Verebélyiek egyik tagja volt.³⁷ Rajcsányi Ádámnak köszönhetően pedig ismeretes még a zákányi vár és mezőváros esete is, amelyet Imreffy János zálogosított el 1598-ban a Nádasdyaknak.³⁸ Ez pedig egyben az utolsó olyan adat is, amely Báthory Istvánt Somogyhoz köti, hiszen az 1600. évi hadjárat során Kanizsa és több más erősség mellett Babócsa is török kézre került, így a Báthoryak végleg kiszorultak a vármegyéből.³⁹

Habár Babócsának, mint az egyik utolsó Somogy vármegyei uradalmának elvesztése komoly veszteség lehetett, legfontosabb alsó-magyarországi bástyájára, a Pozsony vármegyei Dévényre az országbíró élete végéig támaszkodhatott, csakúgy, mint a vár kapitányára, Bay Mihályra, aki már Báthory István nagybátyjának és nevelőjének, Báthory Miklósnak idején is ezt a tisztséget viselte.⁴⁰ A ludányi Bay család Szabolcs vármegyében jelentős birtokokkal rendelkezett,⁴¹ de egy 1594-es portális összeírás alapján Mosonban is volt földtulajdonuk.⁴² Bay Mihály neje czoborszentmihályi Czobor Erzsébet volt, frigyükből egy Zsuzsanna nevű lány született. Bár 1590-ben Bay esküt tett arra, hogy az országbíró halála esetén Dévényt a Báthory család nőágára hagyja, Zsuzsanna lánya házasságkötése által a vár a Keglevicsekre szállt.⁴³ Bay tehát az 1590-es években Dévényt csak szolgálata fejében, Báthory földesúri familiájának tagjaként birtokolhatta, de a vár sorsának ismeretében föltételezhető, hogy azt később dominusza véglegesen ráhagyományozta.

Jól mutatja Bay Mihály közvetítő szerepét az udvar és az országbíró között, hogy Báthory egy alkalommal Perekey Miklós országbírói ítélmester társaságában magához a Prágában tartózkodó Rudolf császárhoz küldte a dévényi kapitányt.⁴⁴ Bay Mihály összetett feladatköréről tanúskodnak Báthory István Pálffy Miklóshoz írt levelei is.⁴⁵

Bay Mihály⁴⁶ nem csupán az országbíró ügyeiben járt el. 1593 decemberében Károlyi Mihály hozzá fordult segítségért és tanácsért, amikor bizonyos

³⁷ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest 1857–1868. XII. 146.

³⁸ MNL OL I 22. 43. 26.

³⁹ Reiszig Ede: Somogy vármegye története: In: Borovszky Samu: Somogy vármegye. megjelenés helye? 1914. 463.

⁴⁰ Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 88. Rajcsányinál is szerepel dévényvári kapitányként 1588-ban. MNL OL I 22. 43. 27.

⁴¹ Reiszig E.: Szabolcs története i. m. 471.

⁴² Dominkovits Péter: Moson vármegye birtokos társadalma a 16. század végén. Arrabona – Múzeumi Közlemények 39. (2001: 1–2.sz.) 299–328., 305.

⁴³ MNL OL E 148 Magyar Kamara Archívuma, Neo-regestrata Acta Fasc. 597. Nr. 13. (a továbbiakban: NRA).

⁴⁴ Végrendelet i. m. 51.

⁴⁵ Az egyikben elhunyt pattantyúsa helyére keresett újat az országbíró, és mint a levélből kiderül, Bay Mihály feladata lett volna a *jámbor tudós* ágyús fellelése. A másik levél szerint Bay Mihály és Báthory ítélmestere 1600 januárjában az országbíró megbízásából keresték fel Pálffy Miklóst. Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1. L 3. F 3. Nr. n. A Pálffy család levéltárából származó forrásokért köszönet témavezetőmnek, Dr. Várkonyi Gábornak.

⁴⁶ Bay Mihály különösen fontos embere volt az ecsedi Báthoryaknak. 1582-ben már ecsedi Báthory Miklós követeként tűnt fel (ÖStA Hoffinanz Ungarn. r.Nr. 45 Konv. 1582. május fol. 252-255.) és több ízben kapott meghívást az országgyűlésre. Pozícióját jelzi, hogy Illésházy István mellett Pálffy Miklós István nevű fiának egyik keresztapja volt. (Monumenta Hungariae Historica 2.

ügyben királyi jóváhagyásért folyamodott az uralkodóhoz.⁴⁷ Máskor a horvátországi eredetű, ám szintén felső-magyarországi-vá vált Melith család horvát ügyeiben közvetített.

Csicsva és Füzér Báthory István felső-magyarországi birtokainak két fontos vára volt. A Varannó mellett található csicsvai vár stratégiai fontossága mellett is különleges volt Báthory számára, mint gyermekévének helyszíne.⁴⁸ Ennek megfelelően végrendeletében is megemlítette a várat, illetve annak tiszttartóját és főporkolábját, Szeghy Benedeket.⁴⁹ A szöveg tanúsága szerint Csicsván tizedesek, drabantok, gyalogosok és udvarbíró is szolgált.⁵⁰ Füzér várára Perényi Gábor halálát követően a környékbeli nemesek között igen nagy igény mutatkozott, ám az erődítmény és a hozzá tartozó birtokok sorsa valójában már akkor eldőlt, amikor Báthory Miklós és György 1569-ben adománylevelet szerzett a várra.⁵¹ Füzér körül azonban ezután sem csillapodtak az indulatok, ami jórészt ecsedi Báthory István hatalmaskodó tiszttartójának, Bácsmegey Gáspárnak volt köszönhető. Az ő személyén keresztül pillanthatunk be két jelentős főúr, Rákóczi Zsigmond és Báthory István elhúzódó konfliktusába is.

Bácsmegey, akit Báthory feltétlen bizalma jeleként főttestamentumosának jelölt végrendeletében,⁵² egy Rozsályi Kun-lánnyal kelt egybe, beházasodva ezzel egy vagyonos szatmári családba.⁵³ 1589-ben Bácsmegey már mint füzéri tiszttartó jelenik meg a forrásokban, és ekkortól kezdve érkeznek a személyéhez köthető panaszok Báthoryhoz. Az első jogsértés 1589 márciusában esett meg, amikor a regéci uradalom tiszttartója elküldte embereit Vágásra, hogy behajtsanak egy régi búzaadósságot, amelyet még Mágóchy Gáspár adott Thernyei György deák jobbágyainak. A regécieket ekkor Bácsmegey Gáspár meglövéldöztette és szálláshelyükről kivonszoltatva megverette a füzéri jószág népével és Réthei Péter radványi jobbágyaival. A regéciek közül tizenegyet elfogatott és Füzér várába zárt. Minthogy az eset nem Báthory birtokán történt, Bácsmegey jogtalanul járt el, a regéci uradalom tulajdonosa, Rákóczi Zsigmond pedig az országbíróhoz fordult törvényes elégtételért.⁵⁴

Scriptores 7.: Gr. Illésházy István nádor följegyzései. Kiad. Kazinczy Gábor. Pest 1863. VII. lap). 1605 végén a források (ÖStA HKA Hoffinanz -Ungarn RN. 89. Konv. 1605. november fol. 85.) már néhaiként emlegetik.

⁴⁷ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára III–IV. Kiad. Géresi Kálmán. Bp. 1885–1887. III. 585–586.

⁴⁸ *Zoványi Jenő*: Czeglédi Ferencz életrajzi adatairól. Századok 52. (1918) 208–216., 214.

⁴⁹ Végrendelet i. m 87. Szeghy Benedekről a kutatás ezen pontján igen kevés információ áll rendelkezésre. A kismemesi Szeghy család a Zala megyei Bikről költözött fel Trencsén megyébe a XVI. század második felében. L. *Ember Győző*: A Magyar Országos Levéltár fondjainak és állagának jegyzéke I. kötet A-O szekciók, Archivum familiae Szeghy. Bp. 1974. 57.

⁵⁰ Végrendelet i. m 87.

⁵¹ *Feld István – Juan Cabello*: A füzéri vár. (Borsodi Kismonográfiák 11.) Miskolc 1980. 66.

⁵² Végrendelet i. m 28.

⁵³ *Éble Gábor*: A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. XXV. Bp. 1913.

⁵⁴ MNL.OL.MKA.E.200. Acta Diversarum Familiarum (1527–1877) 6. Nr. 60. (a továbbiakban: MKA ADF)

Még ugyanebben az évben Bácsmegyei Pethő István környékbeli nemesnek,⁵⁵ Báthory egyik későbbi bizalmasának házáat is megtámadta embereivel. Ezt követően, karácsony másnapján ismét a regéci birtokot dúlta fel, és az ot-tani jobbágyságok közül fogatott el többet, akiket csak Pálházán engedett el.⁵⁶

Ugyanakkor 1589-ben Báthory István már arra tett panaszt, hogy Rákóczi emberei az ő szépsi jobbágyságaitól elvettek 61 hordó bort.⁵⁷ A két uradalom közötti villongások még hosszú évekig elhúzódtak: Rákóczi Zsigmond még az 1600-as években is többször kereste fel Báthory Istvánt a füzériek és regéciiek közötti helyzet miatt, és amiért emberei közül néhányan még mindig Füzéren voltak kegyetlen fogságban.⁵⁸

A Báthory-birtokok központja és legjelentősebb erődítménye, egyúttal pedig az országbíró kedvenc tartózkodási helye Ecsed volt. A vár már 1576-ban a törökellenes védelmi rendszer része volt,⁵⁹ és még 1593. évi adatok is ezt mutatják.⁶⁰ Ez utóbbi összeírás szerint a várban ötven királyi gyalogos zsoldos és száz lovas katona szolgált, így méretét tekintve Ecsed jelentőségét Kállóhoz és Szatmárhoz hasonlíthatjuk.⁶¹ Minthogy végvárról van szó, feltételezhetnénk, hogy a katonák zsoldját az udvar finanszírozta. Mászt sejtetnek azonban Szamosközy István sorai, amelyek szerint Báthory azzal indokolta, hogy nem volt hajlandó az udvarnak kölcsönt adni, hogy a király „jóvoltából” már így is sokat kell költenie katonákra: „*ű felsége szükségében mindenkor bizonyos számú népet kell tartanom, melyre sehonnan semmi fizetésem nincsen, hanem az mit ez hitván pusztá jószágomból gyűthetek.*”⁶² Báthory közvetlenül valóban nem kapott pénzt, de a várban voltak központi zsoldon ott tartott katonák is.⁶³

Ecsed a kortársak leírása szerint szinte bevehetetlen erősségnek számított,⁶⁴ ahogy azt Draskovich György kalocsai érsek 1586. június 18-án Mátyás

⁵⁵ Petőfalvi Pethő Istvánról az első adat 1596-ból való, amikor ecsedi Báthory István udvarbírájaként szolgált. Ebben a minőségében folytatott levelezést Várday Katával és Szokoly Miklóssal is. Báthory halála után nagy karriert futott be, 1608-ban Szatmár vármegye országgyűlési követének választották. Ugyanebben az évben II. Mátyás december 4-én, Pozsonyban kiadott parancslevelében az országbíró titkáráként végzett szolgálataiért, valamint a török és tatár elleni hadjáratokban tanúsított bátorságáért Dara falut és Vizsoly pusztát Pethőnek adományozta. 1628-ban felesége, Eödönffy Vinnay Klára már özvegyként fordul levelében Melith Péterhez, és minthogy Pethő utolsó levele 1616-ból való, halálát e két dátum közé tehetjük. L. *Benda Kálmán: Eödönfy Rimay Klára. Irodalomtörténeti Közlemények* 76. (1972: 5–6.sz.) 620–621.

⁵⁶ *Feld I. – Cabello, J.: A füzéri vár.* i. m. 66–68.

⁵⁷ *Feld I. – Cabello, J.: A füzéri vár.* i. m. 67–68.

⁵⁸ *Simon Zoltán: A füzéri vár a 16–17. században* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 1). Miskolc 2000. 116. Példaként I. NRA Fasc. 628. Nr. 52.

⁵⁹ *Pálffy G.: Végvárrendszer 1576. és 1582. i. m. 138.*

⁶⁰ *Loebl, Alfred H.: Türkenkrieger* i. m. I. 28.

⁶¹ *Loebl, Alfred H.: Türkenkrieger.* i. m. I. 28.

⁶² Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603 (1542–1608). Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. 18.

⁶³ *Kenyeres István: A Hasburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. Levéltári Közlemények* 78. (2007: 2. sz.) 118.

⁶⁴ *Bagossy Bertalan – Domahidy István: Szatmár vármegye története.* In: Borovszky Samu: Szatmár vármegye. 1908. 457.

főhercegnek írt levele is tanúsítja. Véleménye szerint Báthory István lengyel király tervei közt nem szerepelt Ecsed megtámadása, de ha szerepelt volna is, a várat csak védőinek árulása esetén lehetett volna bevenni.⁶⁵ Draskovich annak a személyzetnek az árulására számított, amelyet — végrendelete szerint — Báthory igen gondosan válogatott meg. A testamentum megemlékezik az Ecseden szolgáló udvarbíróról, kántoros (vagyis jövedelmüket a négy kántorbőjt idején kézhez kapó) drabantokról, hópénzes gyalogosokról, lovasokról, porkolábokról, hadnagyokról és tisztartókról is. Ezek közül csak néhányat ismerünk név szerint, azonban már a hozzájuk kapcsolódó adatok is sokat elmondanak Ecsed katonai szervitori rétegéről.

A porkolábok közül — akik a 17. századtól már nem csak a várbörtön őröként, de a várbeli tárházak és várkapu kulcsának őrzőjeként is működtek⁶⁶ — Korpádi Mátyás és Cseres László nevét említi Báthory István. Korpádi, aki dominusza jóvoltából encsenci birtokokat bírt, 1590-ben már biztosan ecsedi porkoláb volt,⁶⁷ 1596-ban pedig már várnagyként tűnik fel a vármegyei jegyzőkönyvekben.⁶⁸ 1603-ra Cseres László maradt az egyedüli porkoláb Ecseden, az országbíró őt szólította fel többször is, hogy ura holta után is maradjon hozzá hűséges, és tartsa magát a testamentum rendelkezéseihez.⁶⁹ Cserest Báthory egyébként már régebről ismerhette, hiszen majdani porkolábja akkor esett török fogságba, amikor Szatmár vármegye számára teljesített szolgálatot.⁷⁰

1603-ból ismerjük Ecsed gyalog- és lovas hadnagyát is. A lovasok parancsnoka az a Bessenyei Mihály volt, aki már régebb óta állt Báthory szolgálatában, és aki korábban feladta Cserépvárat a töröknek.⁷¹ Talán épp ezért ismételte meg többször is Báthory végakaratóiban, hogy Bessenyeitől feltétlen hűséget, halált megvető bátorságot várt el: *„mutasd meg holtom után is, Mihali uram, igaz zolgam voltal, halalodat se kemelljed, az en töb uitez zolgaym közöt zazlomat tiztesseggel halalodig visellied, es mynd adig hyuen zolgally, amig kiuantatik (...)”*⁷²

Báthory gyermektelen halála, örökségének sorsa miatt szervitori köre arra is alkalmas lehet, hogy a korszak katonáskodó rétegének társadalmi és földrajzi mobilitását mérjük vele. A kutatásnak jelenlegi stádiumában is két jelentős, az ecsedi udvaron túlmutató adat áll rendelkezésre arról, hogyan élt tovább az országbíró halála után földesúri családjának gépezete. A Báthory halálát megelőző években a gyaloghadnagyi posztot Csorvássy Tamás viselte Ecseden. Csorvássy még egy 1612 februárjában kelt, az ecsedi lovas és gyalog-

⁶⁵ Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához. Szerk. Jedlicska Pál. Eger 1897. 240.

⁶⁶ Varga J. János: Gazdasági és katonai tisztségviselők a 17. századi Batthyány nagybirtokon. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Búza János. Bp. 2001. 467–475. 471.

⁶⁷ Károlyi oklevéltár i. m. III. 478.

⁶⁸ Szatmár 1593–1616. i. m fol. 40.

⁶⁹ Végrendelet i. m. 87.

⁷⁰ Szatmár 1593–1616. i. m fol. 7.

⁷¹ Mizser Lajos: Cserépvár a 16–17. században. In: Herman Ottó Múzeum évkönyve 45. Szerk. Veres László – Viga Gyula. Miskolc 2006. 523–528. 527.

⁷² Végrendelet i. m. 86.

gosok által bizonyos Bogdány János és fia, Ferenc ügyében írt levelében is mint gyaloghadnagy szerepelt, tehát Báthory Gábor is igényt tartott szolgálataira.⁷³

Báthory életének utolsó éveiben Dúló Gergely volt Ecsed hadnagya. Mint-hogy a végrendelet Dúlót csak Báthory István egy másik szervitorának, Béli Pálnak özvegyével kötött házassága, és az ezáltal elnyert lugasi javak kapcsán jegyzi,⁷⁴ úgy tűnik, Dúló csak 1603 után lépett Báthory szolgálatába. Ugyanakkor az országbíró mellett nagyjából csak 1604-ig maradhatott, mert — Bocskai parancsára — 1605-ben már háromezer hajdú kapitányaként Sziléziába vezetett portyát.⁷⁵

3.) Közigazgatás, gazdaság

Ecsedi Báthory István földesúri családjának vizsgálata alapján egy olyan csoportot különíthetünk el, amely személyi állományában a katonai rétegnél sokkal jobban „dokumentált”: az igazgatási vagy közigazgatási és gazdasági szerepeket ellátó szervitorokét. A gazdasági típusú feladatok gyakran nem különültek el élesen az egyéb ügyektől, sokkal inkább az igazgatási feladatokhoz kapcsolódtak, egyfajta járulékos szerepkörként. Az ehhez a csoporthoz tartozó szervitorok tehát feladatkörüket, kötelezettségeiket tekintve nem egyszer az udvart irányító személyzethez is kötődtek, sőt tagjai voltak mint porkoláb, komornyik, titkár vagy tisztartó.

Az ecsedi udvartartásról a kutatás jelenlegi szakaszában az udvari rendtartások és instrukciók hiánya miatt részletes képet nem alkothatunk.⁷⁶ A következőkben az igazgatási réteg egy szélesebb spektrumát vizsgálom, ahol nagyobb számban a Báthory által viselt főispáni és országbírói „hivatalok” embelei kerülnek elő. Ennek a csoportnak a tanulmányozását különösen indokolja az, hogy általa képet nyerhetünk az országbíró tágabb környezetéről is, ezáltal kontextusba helyezhetjük a hozzá szorosabban kötődő szervitorok körét. Még fontosabb a Dominkovits Péter munkáiból megismerhető tendencia,⁷⁷ a koráj-

⁷³ MNL OL P 392 Károlyi család levéltára, Ecsedre vonatkozó iratok. Lad 45. fol. 146. (a továbbiakban: Károlyi).

⁷⁴ Végrendelet i. m. 64–65.

⁷⁵ *Nyakas Miklós*: A bihari kishajdú városok története. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5.) Debrecen 2005. 71. és *Nagy László*: A hajdúk a Bocskai szabadságharcban. In: A hajdúk a magyar történelemben. Szerk. Módy György. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10.) Debrecen 1969. 13–23., 16.

⁷⁶ Az instrukciókról Báthory ugyan tesz említést a végrendeletében, azonban mindmáig egyetlen ilyen irat sem került elő.

⁷⁷ A vármegyei tisztséget is viselő szervitorokra a teljesség igénye nélkül l. *Dominkovits Péter*: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyéik közigazgatásának történetéből. Szerk.: Horváth József. Győr 2000. 39–67.; *Dominkovits Péter*: Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés. Egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálosházi Récsy (Rechey) Bálint. Korall 3. (2002: 9. sz.) 32–53.; *Dominkovits Péter*: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely 2003. 183–206.; *Dominkovits Péter*: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In:

kori vármegye működése és a főúri udvarok társadalmi szerkezete közti összefüggés. Ez a jelenség elsősorban a vármegye tényleges irányítóit, az alispánokat érintette, de a tekintélyesebb főurak befolyása gyakran a szolgabírói szintig éreztette hatását.⁷⁸ A vármegyei tisztviselők és a nagybirtokos urak intézményesült kapcsolatáról nem maradt fenn familiáris szerződés,⁷⁹ azonban a nagyszámú dunántúli példa alapján érdemes megvizsgálni az ecsedi Báthory István által irányított vármegyék vezetőrétegét is.

Bár mindezek alapján világosan kirajzolódik Báthory István szervitori körének összetettsége, illetve a különböző rétegek közötti átfedések, ahol egy személy egyszerre elláthat katonai és gazdasági, vagy igazgatási és reprezentációs feladatokat, a hivatali- és magán szervitorok szétválasztásával átláthatóbb képet alkothatunk az országbíró familiájáról.

3.a) A vármegyei hivatalviselők

A korszak jellemzője, hogy a vármegyékben az alispánok személye nem egyszer a térség legnagyobb hatalmú főurainak személyes döntésétől függött. Olyannyira igaz ez, hogy Sopron vármegyében az Esterházy–Nádasdy rivalizálás olykor a szolgabírói szintig is lemenő küzdelmeket hozott.⁸⁰ Az ecsedi Báthory István által irányított vármegyékben ez a helyzet nem állhatott elő, hiszen az országbíró hatalma és tekintélye akkora volt a felső-magyarországi részeken, hogy Szabolcsban és Szatmárban nem is volt vetélytársa.

Ezen a ponton fontos kitérni az első látásra „kakukkfiókának” tekinthető somogyi főispáni címre. A család somogyi birtokai a Marcaliakkal kötött házasság útján kerültek az ecsedi Báthoryakhoz, még a 15. században.⁸¹ Így emelkedtek a Báthoryak a vármegye meghatározó családjai közé, és a 16. században az 1535-től 1563-ig terjedő időszakot leszámítva végig ők viselték a főispáni tisztséget.⁸² Ecsedi Báthory István első hivatali szerepvállalása a főispánság volt, már 1573-tól, vagyis tizennyolc éves korától betölthette a posztot megsosztva nagybátyjával, Báthory Miklóssal.⁸³ A távol eső birtokokat azonban a

Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. 511–529.; *Dominkovits Péter*: Batthyány II. Ferenc egy összetett feladatkörű familiárisa: mankóbüki Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán, körmendi kapitány. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely 2006. 115–122.; *Dominkovits Péter*: Vármegyei vezetők, közigazgatási feladatok a 17. századi Sopron és Vas vármegyék példáján. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk.: Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 421–444.

⁷⁸ *Dominkovits P.*: Vármegyei vezetők i. m. 436.

⁷⁹ *Iványi E.*: Libercsey i. m. 174.

⁸⁰ *Dominkovits P.*: Vármegyei vezetők i. m. 436.

⁸¹ *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. I. 226.

⁸² *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. 94–95. Fallenbüchl munkája azonban nem mentes a hibáktól, így adatait csak az ennél teljesebb archontológia hiányában használok Erről a problémáról l.: *Pálffy Géza*: Archontológiai kézikönyv vagy század eleji ismereteink összegzése? (Gondolatok Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526–1848 című könyvéről) Fons 2. (1995: 1. sz.) 99–111.

⁸³ *Fallenbüchl Z.*: Magyarország főispánjai i. m. 95.

Báthoryak nem látogatták, és gyakorlatilag nem is igen folytak bele a vármege életébe.⁸⁴ 1596-tól azonban ezt már jogilag sem teheték volna meg, ekkortól kezdve ugyanis Zala és Somogy vármegyék működését összevonták.⁸⁵ Habár törvényben rögzítették (1596:XLI tc.), hogy Babócsa urának és Somogy vármegye főispánjának, Báthory Istvánnak a jogai sértetlenek maradnak, az országbíró innentől kezdve már csak névleg viselte a somogyi főispáni címet.⁸⁶ Terjedelmi okokból eltekintek attól, hogy a Somogy vármegyei nemességet és tisztikart is megvizsgáljam, annál is inkább, hogy a távolság és az oszmán előretörés miatt ez utóbbiak nem jutottak jelentős szerephez Báthory családjában. A Báthoryak Somogy vármegyei jelenlétének azonban a felsorolt tényezők ellenére is megvoltak a maga időtálló lenyomatai. A hódoltsági területeken birtokukat elvesztett, a Magyar Királyságba menekült nemesek, parasztpolgárok között név szerint is ismerünk olyanokat, akik Báthory István szárnyai alatt letek menedékre. Közülük való például a Szakály Ferenc elnevezésével „nyírbátori szponzor”, Somogyi Péter családja,⁸⁷ de a Veszprém vármegyei rátóti Gyulaffyak közül is megjelentek ecsedi Báthory István környezetében.⁸⁸ Ezek azonban — egyelőre legalábbis — egyedülálló példák, amelyek alapján lehetetlen az ecsedi várúr dunántúli kapcsolatainak megrajzolása.

Ily módon Báthory István familiárisi körének kutatása közben sem lehet figyelmen kívül hagyni Szabolcs és Szatmár vármegyék tisztikarának vizsgálatát, kiváltképp a magánföldesúri kör és a vármegyei nemesség kapcsolatát elemző egyéb meghatározó tanulmányokra tekintettel.⁸⁹ Ecsedi Báthory István esetében az eddig megismert források alapján nem észlelhető ellentét a vagyonos földbirtokos szervitorai és a familiárisi körön kívüli vármegyei nemesség között. Sokkal inkább a két csoport közötti, több szálon futó kapcsolatrendszer ismerhető meg a földesúr, illetve a törvényhatóság szolgálatában álló személyek prozopográfiai vizsgálatával. Ezen kapcsolatrendszerek teljes feltárása külön kutatás és tanulmányok tárgya lehet, jelen dolgozat célja azonban a Szabolcs és Szatmár vármegyei nemesség vezető rétegének vizsgálata.

E bonyolult viszonyrendszer vizsgálatához feltétlenül szükséges az ecsedi Báthory István alatt működő szabolcsi és szatmári törvényhatóságok személyi állományának minél behatóbb ismerete. Ez annyit jelent, hogy túl a főispán

⁸⁴ *Reiszig E.*: Somogy története i. m. 463.

⁸⁵ *Pálffy Géza*: Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerkesztő: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50) Levéltári Szemle 51. (2001: 3. sz.) 81–85.

⁸⁶ Ahogy azt már korábban említettem, a Báthoryak végleges kiszorulását Somogyból Babócsa 1600-ban történő eleste jelentette. L. *Reiszig E.*: Somogy története i. m. 464.

⁸⁷ Somogyi Péter működéséről l. *Szakály Ferenc*: Egy XVI. századi szponzor gazdasági hátszaga. Nyírbátori Somogyi Péter és lakóhelye. In: *Új: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai polgárosodás kérdéséhez.* (Humanizmus és reformáció 23.) Bp. 1995. 388–412.

⁸⁸ Ilyen volt Gyulaffy András, a történetíró Gyulaffy Lestár testvére. *Végrendelet* i. m. 58. A Gyulaffyakról: *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. IV. 484.

⁸⁹ Erről elsősorban l. *Iványi E.*: Libercsey i. m.; *Varga J. János*: A főúri szervitorok és a vármegyei nemesség viszonya. In: *A Thököly-felkelés és kora.* Szerk.: Benczédi László. Bp. 1983. 69–70., illetve *Dominkovits P.*: Közigazgatástörténet i. m.; *Dominkovits P.*: Récsey i. m.; *Dominkovits P.*: Káldy i. m.; *Dominkovits P.*: Sopron vármegye i. m.; *Dominkovits P.*: Horváth i. m.; *Dominkovits P.*: Vármegyei vezetők i. m.

által jelölt, de a vármegye nemessége által választott⁹⁰ alispánokon (*vicecomes*) hasznos lehet összegyűjteni a járások élén álló szolgabírókat (*judex nobilium, judlium*), a szolgabírák munkáját segítő esküdteket (*jurati assessores, jurassores*), a vármegye pénzügyeit kezelő adószedőket (*perceptor*), a hivatali írásbeliség meghatározó személyeit, a jegyzőket (*notarius*), és az országgyűlésre delegált követeket is.⁹¹

Érdeemes figyelembe venni azt a tényt, hogy noha archontológia egyik vármegye esetében sem készült, Szatmárról — elsősorban a vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből készült regesztáknak köszönhetően⁹² — sokkal átfogóbb kép alkotható, mint Szabolcsról. Így az 1593 és 1605 közötti időszak jóformán összes szatmári alispánját, szolgabíráját, esküdtjét, országgyűlési követét, de még jegyzőjét is ismerjük, a precíz levéltáros feltárómunka eredményeit pedig tovább bővíthetik a Szirmay Antal és Nagy Iván által gyűjtött — részben közreadatlan, ismeretlen — adatok.⁹³ Szabolcs vármegyében ezzel szemben az eligazodást csupán a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve Nagy Iván és Borovszky Samu adatai segítik.⁹⁴ Ezek alapján is szembetűnő, hogy a szabolcsi tisztikarban kis számmal képviseltették magukat a vármegye leggazdagabb birtokosai.⁹⁵ Így az ötven háznál többel rendelkező földesurak közül csupán kettő, Kállay Lőrinc és Szokoly Miklós viselt alispáni tisztséget, ez utóbbi azonban mint alországbíró és Szatmár vármegyei országgyűlési követ nem maradt meg Szabolcs határain belül, és nem csupán itt kereste, illetve találta meg számítását.⁹⁶ Négy alispán családja (Apagyi, Kemecsey, Ramocsaházy és Vay) rendelkezett húsz-ötven házzal a megyében, a többieknek ennél szerényebb volt a vagyona, olyannyira, hogy sok szatmári alispán és országgyűlési követ jelentősebb birtoktest ura volt Szabolcsban, mint maguk a szabolcsi tisztviselők. A szabolcsi alispánok sorában ráadásul csak egy olyan van — éppen az említett Szokoly Miklós —, akit bizonyítottan szorosabb kapcsolat fűzött ecsedi Báthory Istvánhoz.

⁹⁰ L. 1548 :LXX. tc.

⁹¹ A vármegyei tisztikarra l. *Dominkovits P.*: Vármegyei vezetők i. m. 425.; *Fekete Lajos*: A vármegyei tisztikar a XVI–XVII. században. Bp. 1914. és *Pálffy G.*: Magyar Királyság i. m. 312–313.

⁹² A 16–17. századi Szatmár vármegyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyveiből Balogh István, Henzsel Ágota valamint Künstlerné Virág Éva készítettek regesztákat. L. Szatmár 1593–1616. i. m.; Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634. II/1. Kiad. Henzsel Ágota. Nyíregyháza 1996.; Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635–1640. II/2. Szerk. Künstlerné Virág Éva. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 12.) Nyíregyháza 1997.

⁹³ *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete I–II. Pest 1809–1810., valamint Nagy Iván archontológiai jegyzéke (OSzK Kt Fol. Hung. 2210.). Nagy Iván adatait természetesen fenntartással kell kezelni, de megfelelő archontológia hiányában kiegészíthetik eddigi ismereteinket.

⁹⁴ *Reiszig E.*: Szabolcs története i. m. 473.

⁹⁵ A birtokokat a Reiszig Ede által közölt 1598-as összeírás alapján ismertetem. *Reiszig E.*: Szabolcs története i. m. 473.

⁹⁶ Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a korszakban két Szokoly Miklós is élt, így valószínű, hogy itt a későbbi alországbíró nagybátyjáról van szó. A Szokolyakkal kapcsolatos problémákat a későbbiekben ismertetem.

A jelenleg elérhető adatok alapján úgy tűnik, hogy a Szatmár vármegyei tisztikarból többen tudtak Báthory közegéhez csatlakozni, vagy épp fordítva, Báthory köréből több szervitor kapott törvényhatósági hivatalt Szatmárban. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a szatmári hivatalviselők közül hárman is megjelennek az országbíró végrendeletében. Ezek a személyek név szerint: bacsikai Anarcsy Péter, Csomaközy Péter és mezőtermi Vetéssy László. A régi, Szatmár és Zemplén vármegyékben birtokos Anarcsy család⁹⁷ Péter nevű sarja fia kapcsán került be a testamentumba, akire Báthory az ábrahámfalvi birtokot hagyományozta.⁹⁸ A hasonlóan ősi, eredetét a Kaplyon nemzetségre vezető⁹⁹ Csomaközy család mint Báthory radványi birtokának zálogjogsultja szerepelt a végrendeletben, de később, az országbíró halála után jelentős birtokokba iktatták be.¹⁰⁰ A három személy közül vitathatatlanul Vetéssy Lászlóval volt a legszorosabb Báthory kapcsolata, olyannyira, hogy az országbíró végrendeletének egy pontján legjámborabb szolgálai között említi: „*Zolgaymat jozagokbann meg ne haborichak atjamfyay, de igi, hogy ok is az en testamentumosom mellett igazan uegig zolgallianak hiuenn, feiek fenn allataig, ugi-an ne banthassak az en iamborol zolgalo zolgaimat, se azoknak maradekit, főkeppenn Machkassi Mihalt, Pető Estuant, Besenjei Mihalt, Tatai Imrehet, Uetessi Lazlot, Zegi Benedeket.*”¹⁰¹ Vetéssyvel kapcsolatban értékes adatokkal szolgál 1610-ben kelt, a Károlyi család levéltárában fennmaradt végrendelete.¹⁰² Ennek alapján értesülhetünk arról, hogy második felesége Csomaközy Anna volt, így a két ősi családot rokoni szálak fűzték egymáshoz, illetve, hogy odaadó szolgálataért még Báthory Gábortól is nyert birtokokat. Ecsedhez köti az alispánt Czeglédi János református lelkésszel ápolt barátsága is, amelynek nyomán Vetéssy az ecsedi prédikátor gondjaira bízta fiai sorsát.¹⁰³

Néhány további adat a szervitori körön belüli házassági politikára, a teljesség igénye nélkül: rokoni szálak fűzték egymáshoz a Csomaközyeket a Károlyiakkal és a Bagossyakkal is, a Vetéssyeket az Anarcsyakkal, vagy a Rozsályi Kunokat a Bácsmegyeyekkel. Ugyanaz a jelenség észlelhető tehát itt is, mint pár évtizeddel később a Batthyány-familiárisok esetében, akik házasságkötéseik révén kerültek rokoni kapcsolatba és monopolizálták a főúri udvar — ezáltal pedig a vármegye — irányítását.¹⁰⁴

3.b) Az országbírói „hivatal” emberei

A Báthory mellett szolgáló hivatali tisztviselők igen fontos csoportját alkották az országbírói „hivatal” emberei. Minthogy az országbírói méltóság kora

⁹⁷ Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 33–34.

⁹⁸ Végrendelet i. m. 85.

⁹⁹ *Reiszig Ede, ifj.*: Szabolcs vármegye nemes családai. In: *Borovszky Samu*: Szabolcs vármegye. kiadás helye? 1900. 551.

¹⁰⁰ Végrendelet i. m. 64.

¹⁰¹ Végrendelet i. m. 58.

¹⁰² Károlyi oklevéltár i. m. IV. 67–70.

¹⁰³ Károlyi oklevéltár i. m. IV. 69.

¹⁰⁴ *Varga J. J.*: Gazdasági és katonai tisztségviselők i. m. 473.

újkori történetének feldolgozásával még adós a magyar kormányzat- és jogtörténet,¹⁰⁵ nehéz átfogó képet alkotni ennek a tisztségnek a jelentőségéről, illetve a korszak országbíróinak tevékenységéről. A kevés támpont egyike az országbírók körüli személyzet vizsgálata lehet.

Ecsedi Báthory István országbíróságának idejéből egy alországbíróról és két ítélmesterről maradtak fenn adatok. Ez előbbi a már említett Szokoly Miklós volt, aki rokonságban is állt Báthoryval, és mint látni fogjuk, egyik főemberének számított. A két ítélmester neveztsége Balogh Gergely és Perekey Miklós voltak.¹⁰⁶ Balogh már Báthory Miklós idején is ezt a hivatalt viselte,¹⁰⁷ így ő nagybátyja apparátusából „öröksége” volt Báthory Istvánnak. Perekey 1579 és 1591 között királyi ügyigazgató volt, majd a 16-17. század fordulóján lett ítélmester és ecsedi Báthory bizalmas familiárisa.¹⁰⁸ Hogy Báthory mennyire megbízott Perekeyben, azt bizonyítja az is, hogy Bay Mihály mellett őt küldte nyugat-magyarországi, vagy akár pozsonyi, prágai követségbe, amiről végrendeletében¹⁰⁹ és Pálffy Miklósnak 1600-ban írt, már idézett levelében is említést tett.¹¹⁰

Kisvárdai Szokoly Miklós alországbíró Báthory feltétlen bizalmát élvező, és egyben összetett feladatkört ellátó familiárisa volt. A dominusz-szervitor kapcsolaton túl a köznemest a főúrral rokoni szálak is összekötötték, amelyek még szorosabbá váltak, amikor Szokoly a Báthory Istvánhoz igen közel álló Telegdy Pál hűgát, Katát vette feleségül.¹¹¹ A Szokoly, Losonczy, Várday, Telegdy, Dobó családok viszonyrendszere a korszakban rendkívül bonyolultnak tűnik.¹¹² Szokoly tekintetében a Telegdy Katával kötött házasságán túl fontos még, hogy nagybátyja, Miklós Várday Mihály árván maradt unokaöccsének és

¹⁰⁵ Mái a legrészletesebb összefoglaló *Frankl V.*: Országbírói hivatal i. m. További adatokra a teljesség igénye nélkül l. *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 258.; *Csizmadia Andor – Kovács Kálmán*: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 2003. 202.

¹⁰⁶ Néhány példa ítélmesterként való említésükre: *Bónis György*: Balassi Bálint szentszéki pereit. Irodalomtörténeti Közlemények 80. (1976: 5–6.sz.) 671–676. ,674.; *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Bp. 2002. 235.; Balogh által ítélmesterként aláírt dokumentumra l. NRA Fasc. 824. Nr. 2., illetve NRA Fasc. 824. Nr. 9. *Fallenbüchl Keresztury András*t is ítélmesternek mondja 1597 és 1625 között, azonban *Benda Kálmán*nál még 1607-ben is mint személynöki ítélmester szerepel. L. *Benda Kálmán*: A királyi Magyarország tiszti címtára 1607–1608. Levéltári Közlemények 43. (1972: 2. sz.) 265–325.

¹⁰⁷ Balogh ítélmesteri minőségében írt levelére l. *Döbrentei Gábor*: Régi magyar nyelvemlékek. II. Buda 1840. 290.

¹⁰⁸ *Dominkovits Péter*: Úradnői, statkári, familiári. Stoličná šľachta v západnom Zadunajsku na prelome 16. a 17. storočia. 9. In: Forum Historiae. (2010: 2. sz.) 1–17. <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11522/dominkovits.pdf>, 2016.03.10.

¹⁰⁹ Végrendelet i. m 51.

¹¹⁰ Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1. L 3. F 3. Nr. n.

¹¹¹ A Szokoly családfát l. *Nagy I.*: Magyarország családai i. m. X. 786–787. és *Radvánszky Béla*: A Zokoli és kis-várdai Zokoly család. Századok 2. (1868) 509–512., 510. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a misszilisek tanúsága szerint ecsedi Báthory István nem kedvelte különösebben Szokoly Miklóst. Erről bővebben l. *Jankovics József – Kőszeghy Péter*: Telegdy Kata verses levele? 22. Kézirat. é. n. www.academia.edu/8812018/TELEGDI_KATA_VERSES_LEVELE_Jankovics_J%C3%B3zsef_t%C3%A1rsszer%C5%91vel_, 2016.03.10.

¹¹² *Jankovics J. – Kőszeghy P.*: Telegdy Kata i. m.

húgának, Várday Jánosnak és Katának gondviselője volt,¹¹³ így az ifjabb Szokoly Miklós is sok időt tölthetett Kisvárdán. A később „Pallas ivadékaihoz” tartozó Szokoly¹¹⁴ páratlan műveltségét a bécsi jezsuita gimnáziumban alapozta meg.¹¹⁵ Mint azt később látni fogjuk tehát, Szokoly az ecsedi udvar értelmiségének kiemelkedő alakja volt, ugyanakkor szellemiekben a legkevésbé sem alávetettje Báthory Istvánnak, mi több, katolikus kisvárdai udvara a református Ecsed mellett egy más típusú szellemi központként működött a térségben.¹¹⁶

Szokoly Miklós Báthory István mellett fontos politikai megbízásokat nyert. 1593-ban az országgyűlésre meghívott főrendek közt volt jelen, mint a távollévő országbíró követe.¹¹⁷ Szokolyt mint az 1580-as és 1590-es évek közneemesi ellenzékének vezérét,¹¹⁸ a bécsi udvar igyekezett az országgyűlésektől távol tartani – 1598-ban királyi megintésben is részesült, hogy a törökkel vívott háború idején ne szítson ellentétet a rendek és udvar között¹¹⁹ –, ám Báthory befolyásának köszönhetően mégis jelen lehetett a diéta tárgyalásain.¹²⁰ 1597-ben aztán Szokoly Szatmár vármegye országgyűlési követeként újra eljutott a köznemesség politizálásának legfelső helyszínére. A diétákon való részvétel előtt azonban Szokoly ellátott kisebb, regionális feladatokat is, így az 1587–88. évi országgyűlés Rákóczi Zsigmond mellett őt jelölte ki a felső-magyarországi főkapitányság állapotát felmérő bizottság közneemesi tagjának.¹²¹ Ecsedi Báthory István mellett pedig személyesebb jellegű megbízásokat is kaphatott, hiszen Báthory egy Telegdy Pálhoz címzett levele arról tanúskodik, hogy Szokoly számított rá, hogy az országbíró őt küldi el maga helyett Báthory Zsigmond menyegzőjére.¹²²

Szokoly Miklós hivatalviselésének egyik legizgalmasabb momentuma az lehetett, amikor 1595-ben Náprági Demeter aradi prépost és Kellemesi Mihály sárosi alispán társaságban a magyar segélykérő követség tagjaként a lengyel király, III. Zsigmond színe elé járult.¹²³ Szokoly verse, amellyel a lengyel uralkodó előtt tisztelgett, nyomtatásban többször is megjelent.¹²⁴ Segélykérő

¹¹³ A gyámságot ecsedi Báthory Miklóstra és Dobó Ferencre bízták. L. Várday Mihály végrendelete in: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II–III. Szerk. Radvánszky Béla. Bp. 1879–1880. II. 118–121.

¹¹⁴ *Klanczay Tibor*: Pallas magyar ivadékai. Bp. 1985. 28–29.

¹¹⁵ *Szelestei Nagy László*: Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban (Rekreációs album). Irodalomtörténeti Közlemények 101. (1997: 1-2. sz.) 146–158., 149–150.

¹¹⁶ *Jankovics J. – Kőszeghy P.*: Telegdy Kata i. m. 22.

¹¹⁷ L. *Koltai András* et alii: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Bárói méltóságok (1500–1700). archivum.piar.hu/arisztokrata, 2016. március 10.

¹¹⁸ *Trócsányi Zsolt*: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). (Déri Múzeum évkönyve 1978.) Debrecen 1979. 71.

¹¹⁹ *Jankovics J. – Kőszeghy P.*: Telegdy Kata i. m. 23.

¹²⁰ *Jenei F.*: Báthoryakról i. m. 105.

¹²¹ *Falussy József*: A szerencsi Rákóczi. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 23. (1989) Tanulmányok a 70 esztendő Végvári Lajos tiszteletére. 341–357., 344.

¹²² Két vitéz nemesúr i. m. 168.

¹²³ Erről a forrásokban l. Istvánffy história i. m. 188.; Szakirodalom: *Jenei Ferenc*: Az utolsó magyar humanista főpap: Napragy Demeter. Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965: 2. sz.) 137–151., 140.

¹²⁴ *Jankovics J. – Kőszeghy P.*: Telegdy Kata i. m. 26.

sorai jó példák nemcsak Szokoly humanista műveltségére, hanem a politizáló köznemes kétségbeesésére is hazája agóniáját látván:

„Ezek a mi pannóniai hazánknak, a már-már düledezőnek,
Keserves óhajtásai és könyörgései Tehozzád,
Vészekkel szomszédos király; segíts, mert a tűz közeledik
Sarmatiához; kegyes király, ismerd meg veszedelmeinket!”¹²⁵

3.c) A magánigazgatás emberei

Bár a közigazgatásban Báthory István mellett szolgálatot teljesítő nemesekről sokat tudunk, udvari rendtartások hiányában az ecsedi udvart igazgató, az uradalom gazdaságát irányító szervitorokról áll a legkevesebb adat rendelkezésünkre. Az egyedüli támpontot tehát Báthory István végrendelete jelenti. Ennek alapján azonosítható a Báthory-központ irányításának néhány képviselője, és általuk illusztrálhatóvá válik az ecsedi udvartartás embereinek Báthory famíliájában betöltött helye.

Ahhoz, hogy egy főúri udvar megfelelően működjön, nem csupán nagyszámú szolgálai személyzetre volt szükség, hanem az őket koordináló, a familiárisi körből kikerülő tisztviselekre is.¹²⁶ Ecsedi Báthory István végrendeletében említést tesz ugyan udvarbírájáról és az udvart irányító egyéb személyekről is, többet azonban csak komornyikjáról (kamarás), titkáraitól és testamentumos urairól tudunk.

Báthory komornyikja Bánchy János volt, aki szolgálataiért dominuszától encsencsi birtokokat kapott.¹²⁷ A főúri udvarokban a komornyik legfőbb feladata az urak tárházának és pénztárának kezelése, a belső szobák és az ott található iratok felügyelete, továbbá az udvari szervitorok bérének kifizetése, ruhák beszerzése volt.¹²⁸ Báthory pótvégrendeletének tanúsága szerint Bánchy is hasonló feladatokat látott el Ecseden, hiszen az országbíró rábizta a titkára, Tatay István számára készített ruhák megőrzését, illetve vele készítette el Tatay javainak összeírását is,¹²⁹ a végrendeletben pedig Báthory tárházának kiváló ismerőjeként tűnik fel.¹³⁰

Ecsedi Báthory István mindenkori titkárai a főúr kiemelt bizalmát élvező szervitorok voltak. A titkári hivatal a kora újkori főnemesi udvarokban a rangosabbak közé tartozott, és minthogy előfeltétele volt a magasabb iskolai képzettség, a műveltségre sokat adó ecsedi várúr különösen körültekintően válasszhatta ki titkárait.

¹²⁵ Részlet. A szöveget Szentmártoni Szabó Géza fordításában l. *Jankovics J. – Kőszeghy P.: Telegdy Kata* i. m. 26.

¹²⁶ *Koltai András: Magyar udvari rendtartás. (Utasítások és rendeletek 1617–1708.)* Bp. 2001. 27.

¹²⁷ Károlyi oklevéltár i. m. IV. 478.

¹²⁸ *Koltai A.: Udvari rendtartás* i. m. 28.

¹²⁹ Családélet i. m. II. 218–219., illetve Végrendelet i. m. 40.

¹³⁰ Végrendelet i. m. 37.

Az 1580-as évek második feléből származó adatok szerint Báthory mellett ekkor az ifjú Rimay János működött secretariusként.¹³¹ Mivel azonban Rimay Ecseden eltöltött évei alatt sokkal inkább az országbíró körülvevő értelmiségi réteghez kapcsolódott, és mert jelenleg nehéz meghatározni pontos feladatkorét az ecsedi udvar igazgatásában, a későhumanista költőt inkább sorolhatjuk a szervitorok azon csoportjába, amelynek „feladata” egy egyedülálló protestáns szellemi központ felvirágoztatása volt.

Tatay István azonban klasszikus példája az olyan szervitornak, aki ura szolgálatában emelkedett fel és tett szert jelentősebb vagyonra, ezzel pedig nemzedékeken át biztosította a megélhetést és társadalmi rangot családjá számára. Tatay ecsedi Báthory Istvánnak nem csupán hűséges szervitora, de egyben bizalmas jó barátja is volt. A köztük fennálló bizalmas kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Báthory külön pótvégrendelettel igyekezett megvédeni az árván maradt Tatay-fiúk (István, Ferenc és János) örökségét, miután testamentumában maga is bőkezűen hozzájárult vagyonuk gyarapításához. Mint a végrendeletből és kiegészítéséből kiderül, Tatay gyermekeit eredetileg annak a Melith Pálnak a gyámságára bízta, aki Báthory szerint korábban egy bizonyos Kölcsény lány, Melith István lánya és a későbbi Tatayné Ibrányi Kata gondviselőjeként felélte azok vagyonát.¹³² Ezzel magyarázta az országbíró, hogy szervitora korábbi döntését megbánta, és őt jelölte ki gyermekei főtutorául.¹³³ Hogy mennyire közel állhatott az országbíróhoz Tatay István, azt jelzi, hogy Báthory még bátyjáról, Imréről¹³⁴ és annak gyermekeiről is gondoskodott végrendeletében.¹³⁵ Talán ennél is ékeesebb bizonyítéka Báthory ragaszkodásának, hogy Tatay fiai egy sor olyan értéktárgyat és fegyvert örökölhettek, amelyeket az országbíró a Báthory család legkiemelkedőbb és általa igen nagyra becsült tagjaitól, István lengyel királytól és András erdélyi fejedelemtől kapott.¹³⁶ Ugyancsak Tatay fontosságát jelzi, hogy Báthory a Tatay-hagyaték gondozását saját testamentumos uraira, Pethó Istvánra és Macskássy Mihályra bízta.

Ecsedi Báthory István nem csupán Tatay gyerekeiről gondoskodott, magának a titkárnak is főpártfogója volt, ahogy Báthory írja: „*Tatai Istuant fiam ganant tartottam, feleséget is leaniom ganant tartottam*”,¹³⁷ és jelentős adomá-

¹³¹ Erről l. *Jenei Ferenc*: Vázlat Rimay János ifjú éveiről. Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971: 3. sz.) 310–314. 310.; *Ferenczi Zoltán*: Rimay János (1573–1631). Bp. 1911. 10.; *Komlouszki Tibor*: Rimay költészete és Ecsedi Báthory István. In: Hagyomány és ismeretközlés. Szerk. Kovács Anna. Salgótarján 1986. 26–35., 29.; továbbá *Keserű Bálint*: Adalékok Rimay és a Báthoryak kapcsolatához. Szeged 1958. 46.

¹³² Családélet i. m. II. 217.

¹³³ A gyámok feladatairól l. *Horn Ildikó*: Nemesi árvák. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon: „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmereskét nekünk”. Szerk. Péter Katalin (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Bp. 1996. 51–90., különösen 56–59.

¹³⁴ Helyenként Báthory István Imrét Tatay István öccsének mondja, l. Családélet i. m. II. 216.

¹³⁵ Végrendelet i. m. 41.

¹³⁶ Családélet i. m. II. 225–226.

¹³⁷ Végrendelet i. m. 41.

nyokban részesítette.¹³⁸ Egy Telegdy Pálnak írt levél tanúsága szerint Báthory volt az is, aki 1594-ben kiházasította Tatayt a Szabolcsban és Szatmárban is birtokos Ibrányi családból származó Katával.¹³⁹ Tatayék nászajándékként a nagylelkű dominusztól az ecsedi várhoz tartozó baktai birtokokat kapták.¹⁴⁰ A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy Báthory nem kizárólag lelkiismeretes munkájáért kedvelte meg Tatayt és ezáltal családját, de nagy szerepet játszott ebben a titkár kálvinista hite is.¹⁴¹ Jól mutatják Tatay tekintélyét és urához hasonló makacs elvhűségét azok a levelek is, amelyeket a titkár Telegdy Pálhoz intézett, és amelyekben — Báthoryhoz hasonlóan — szinte soha nem mulasztotta el kigúnyolni Telegdy *pápista hitét*.¹⁴² Ugyanakkor ez az élcelődés a kettejük közti jó viszony bizonyítéka is, hiszen, ahogy Tatay tréfásán biztosította erről a kállói kapitányt, barátságuk élete végéig fog tartani, csak lélekben ne kelljen vele egyesülnie: *„En mindenkor az mig elek az mint meg mondotam kgd zolgaia vagiok, igazual. Egiebet vram nem talazt benem. (de azert vram ha az igaz hitre nem terz niluan hinged vram hogi lelekben nem akarok Egiut lenem veled.)”*¹⁴³

Báthory István Tatayt követő titkára szintén szép karriert futott be az ecsedi udvarban. Petőfalvi Pethő István Báthory szavai nyomán deákként kezdte pályafutását az országbíró mellett, hogy aztán főtitkárává és testamentumos urává lépjen elő.¹⁴⁴ Pethő Báthory kíséretében vagy követeként többször is jelen volt a Szatmár vármegyei tisztújító közgyűléseken is.¹⁴⁵ Növekvő politikai befolyását jelzi, hogy Báthory halálát követően — miután dominusza jóvoltából jelentős birtokokba iktatták be¹⁴⁶ — a vármegye több ízben is megválasztotta országgyűlési követnek.¹⁴⁷

Pethő Istvánnak az ecsedi udvarban lévő páratlan tekintélyét jelzi, hogy ő volt az egyik olyan szervitor Báthory familiájában, akihez Bocskai leveleket intézett, amikor megpróbálta meggyőzni az országbíró, hogy álljon át az ő pártjára. Bocskai sorai jól példázzák, hogy szélesebb körben tudvalevő lehetett, hogy Pethő szava sokat számít az országbíró szemében:

*„Azért kegyelmedet mint jóakaró barátunkat szeretettel kérjük, tudván őkegyelménél kegyelmednek is nem kicsin tekintetít, az közönséges jóhoz mutassa kegyelmed annyi jóakaróját és szolgálatját, hogy intse őkegyelmét serio ez dologra; ne tartsa immár sokáig rejtekben nemzetéhez és hazájához való jóakaróját, hanem nyilatkoztassa ki, és finaliter resolválja őkegyelme magát ebből.”*¹⁴⁸

¹³⁸ Ahogy pótvégrendeletében Báthory fogalmaz: *„valamennyi neki volt, mind én adtam ő nékie”*, l. Családélet i. m. II. 216.

¹³⁹ Két vitéz nemesúr i. m. 166.

¹⁴⁰ *Koroknay Gyula*: Kállói kapitányok. Nyíregyháza 2006. 67.

¹⁴¹ Kerültek hozzá is a helmeci prédikátor, Gyarmathy Miklós könyveiből, l. Családélet i. m. II. 122.

¹⁴² Tatay Telegdyhez intézett leveleire l. Két vitéz nemesúr i. m. 172–178.

¹⁴³ Két vitéz nemesúr i. m. 172–173.

¹⁴⁴ Családélet i. m. II. 218.

¹⁴⁵ Nevesint az 1597-es és 1603-as évben. Erről l. Szatmár 1593–1616. i. m.

¹⁴⁶ Végrendelet i. m. 29.

¹⁴⁷ *Benda K.*: Tiszti címtár i. m. 283.

¹⁴⁸ Bocskai István: Levelek. Szerk. Benda Kálmán. Budapest–Bukarest 1992.116.

Báthory István végrendeletének elkészítése életének sarkalatos pontja, a hatalmas vagyon egyben tartására történő kísérlet volt. Így joggal kijelenthető, hogy az ecsedi udvarban az egyik fő bizalmi pozíció a testamentumos uraké lehetett. A végrendeletet végrehajtóira ugyanis hatalmas felelősség hárult, a temetés megszervezésén és lebonyolításán túl¹⁴⁹ igen körültekintően és a végrendelező minden szavát pontosan betartva kellett eljárniuk ahhoz, hogy a királyi kamarások ne tudják rátenni kezüket a hatalmas vagyonra. Báthory ennek megfelelően főtestamentumosának a mellette már régen szolgáló füzéri várnagyot, az ekkor már igen koros¹⁵⁰ Bácsmegey Gáspárt jelölte ki. Mellé azt a Macskássy Mihály rendelte, akiről csak annyit tudunk, hogy szolgálatával Báthory meg lehetett elégedve, hisz azon túl, hogy legjámborabb szolgálói közé sorolta,¹⁵¹ 1590-ben Tatay Istvánon keresztül öccsét, Macskássy Gáspárt is beajánlotta Telegdy Pálnak Kisvárdára.¹⁵²

Báthory István leveleiben nem egyszer panaszkodott szolgálói váratlan halálára,¹⁵³ és még végrendelete lezárása előtt újabb csapás érte: „*De yay ez ennekem, hogy az en Istenem iambor zolgaymat igy zedegetj ky ez uilagboll, im mikor edig irogattam uolna testamentumosat, (...) tudnylyk Bachmegey Gaspárt, regi es hiu iambor zolgamat, az ur Isten ez uilagbol ki ueue (...).*”¹⁵⁴ Báthory Bácsmegey halálával főtestamentumossá Macskássy Mihályt léptette elő, az ő helyére pedig Pethő István került. Munkájuk segítésére Báthory még Vetéssy László komáját és jámbor szolgáját is felkérte, pénzzel honorálva fáradozásait.¹⁵⁵

4.) Értelmiségi réteg

4.a) Udvari papok ecsedi Báthory István szolgálatában

Az udvari papság a magyar udvartörténet-kutatásnak egy kevésbé feltárt területe. A főúri udvarokban szolgálatot teljesítő papok származásának, munkásságának, kapcsolatrendszerének és karrierlehetőségeinek vizsgálata azonban — főképpen a vallásukat mélyen megélő és egyházuk iránt elkötelezett földesurak famíliáinak esetében — korántsem elhanyagolható jelentőségű feladat. Különösen igaz ez Báthory Istvánra, akinek református udvari lelkészei nem csupán az ecsedi központ fényét emelték, de nagy szerepet játszottak a reformáció térségbeli előretörésében is. A vonatkozó források — elsősorban az országbíró végrendelete és levelei — valamint a szakirodalom alapján egyér-

¹⁴⁹ Szabó Péter: A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány. Bp. 1989. 13.

¹⁵⁰ Végrendelet i. m. 37. Ahogy Báthory fogalmaz: „igen uenn ember”.

¹⁵¹ Végrendelet i. m. 58.

¹⁵² Két vitéz nemesúr i. m. 175.

¹⁵³ Erre példa, mikor pattantyúsa hunyt el (Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1.L.3.F 3.Nr.105.), illetve mikor Báthory egyik levelében Veres Orbán nevű emberének haldoklásáról számolt be Telegdy Pálnak L. Két vitéz nemesúr i. m. 165–166.

¹⁵⁴ Végrendelet i. m. 88.

¹⁵⁵ Végrendelet i. m. 89.

telműen azonosítható az ecsedi udvar minden első papja az 1594 és 1607 közötti időszakban.

Czeplédi Ferenc 1594 és 1597 között szolgált Báthory István udvarában, ismeretségük azonban régebbre tehető, hiszen Czeplédi Varannón volt lelkész Báthory ifjú korában, mikor a leendő országbíró a Varannó melletti Csicsva várában nevelkedett.¹⁵⁶ Az 1603-ban kelt testamentum szerint Czeplédi halála után jelentős könyvtár maradt az ecsedi egyháznál, amelyet Báthory István igyekezett gazdagítani később, így ide kerültek saját kéziratos munkái is.¹⁵⁷ Czeplédi a térség vezető református lelkészeivel való kapcsolatát jól mutatja, hogy apósa az a Kopácsi István volt, aki részt vett az ecsedi Báthory István édesanyja, somlyói Báthory Anna védnöksége alatt megtartott 1545-ös erdődi zsinaton, majd a zempléni egyházmegye esperesi hivatalát is képviselte.¹⁵⁸ Czeplédi maga is működött zempléni esperesként, valamint olaszliszkai és sárospataki lelkészként, később pedig a sárospataki iskola rektoraként dolgozott.¹⁵⁹ Így, amikor ecsedi Báthory István őt nevezte ki ecsedi prédikátornak Fegyverneki Izsák nem győzte magasztalni a nagyságos úr választását, hogy egy olyan „*jeles képzettségű, feddhetetlen életű, érett ítéletű, nagy bölcsességű és több más kiválósággal ellátott teológust*” bízott meg a feladat ellátásával.¹⁶⁰

Czeplédi Ferencet követően a wittenbergi tanulmányaiból hazatérő¹⁶¹ Szegedi Király János lett az udvari prédikátor Ecseden. Működését hozzávetőlegesen 1597 és 1599 közé tehetjük.¹⁶²

Szegedi Király Jánost Monai János követte az udvari papok sorában, ő 1599 szeptembere és 1603 márciusa között viselte ezt a tisztséget. Elődeihez hasonlóan kortársai művelt lelkésznek ismerték, és csakúgy, mint Szegedi Király János, ő is a wittenbergi egyetem diákja volt.¹⁶³ Vállalt lelkészséget Tasnádon,¹⁶⁴ pályafutásának csúcsa azonban kétségkívül az volt, amikor Érdengelgen, 1603 februárjában a közsinat megválasztotta a tiszántúli református egyházkerület püspökének. Működésével kapcsolatban nagyok voltak az elvárások, ezeknek azonban kinevezése után röviddel bekövetkezett halála miatt nem tudott eleget tenni.¹⁶⁵ Ecsedi Báthory István katolikusokkal szemben érzett ellenszenvéhez adalékokat szolgáltat Monai 1599 őszén kelt, az országbírónak címzett levele.¹⁶⁶ Ebben a misszilisében a Tasnádon tartózkodó prédiká-

¹⁵⁶ Zoványi J.: Czeplédi i. m. 214.

¹⁵⁷ Klaniczay Tibor – Stoll Béla: Régi Magyar Költők Tára XVII. század 1. Bp. 1959. 578.

¹⁵⁸ Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 336.

¹⁵⁹ Zoványi Jenő: Magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. 167., 365.

¹⁶⁰ Fegyverneki szavait idézi Zoványi J.: Czeplédi i. m. 214., jelezve, hogy Fegyverneki szavait, illetve a dátumozást illetően felmerülnek kétségek.

¹⁶¹ A Wittenbergben folytatott tanulmányokra l. Szabó Géza: Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613. Halle 1941. 110.

¹⁶² Szabó András: Monai János levele Ecsedi Báthory Istvánhoz. In: Collectanea Tiburtiana Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged 1990. 257–261., 258.

¹⁶³ Szabó G.: Wittenberg i. m. 66.

¹⁶⁴ Zsinka Ferenc: Magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár. XI. Bp. 1927. 155.

¹⁶⁵ Zoványi Jenő – ifj. Nagy Károly: A tiszántúli református egyházkerület története I–II. Debrecen 1939. 25.

¹⁶⁶ Zichy Fasc. 509. Nr. 194 Közzéteszi: Szabó A.: Monai i. m.

tor az országbíró *pápista módon való temetkezéséről* korábban már feltett kérdéseire válaszolt. E sorok újabb bizonyítékai annak, hogy Báthory mennyire ragaszkodott vallása dogmáihoz. Arról, hogy Monaival értekezhetett a hit és a Biblia elméletibb kérdéseiről is, egy, a Münster-féle Bibliába Báthory által beleírt széljegyzet tanúskodik.¹⁶⁷

Monai Jánost szolgálati ideje alatt Óvári Sidó Mihály¹⁶⁸ segítette másodpapként.¹⁶⁹ A korszakban szinte már magától értetődővé vált, hogy Ecseden csak külföldi egyetemet megjárta lelkész viselhet bármilyen hivatalt, így Óvári is — 1596-tól kezdődően — Wittenbergben végezte tanulmányait.¹⁷⁰

Báthory udvari papjai közül a legnagyobb karriert kétségtelenül Hodászi Pap Lukács futotta be.¹⁷¹ Hodászi tanulmányait Nagyváradon kezdte meg, hogy aztán külföldön, előbb Wittenbergben, majd pedig Heidelbergben folytassa.¹⁷² Külföldi tartózkodása után hazatérve 1585-től 1595-ig először káplánként szolgált Ecseden. Ezt követően 1595-től 1603-ig debreceni lelkészként működött, így jóformán pályafutása egésze egy kisebb térséghez kötődött, ahogy a korszakban ez jellemzővé vált a lelkészek körében.¹⁷³ 1603-ban aztán visszatért Ecsedre, hogy egészen 1607-ig már első papként lehessen jelen Báthory István udvarában. A mindenkori ecsedi udvari papok, de különösen Hodászi tekintélyét jelzi, hogy az országbíró környezetéből Pethő István titkár mellett ő volt az, akihez Bocskai azzal a kéréssel fordult, hogy győzze meg urát a felkelés támogatásáról.¹⁷⁴ Ez annyit jelent, hogy maga Bocskai is úgy vélte, hogy legnagyobb hatással a mélyen vallásos főúrra egy egyházi személy lehet.¹⁷⁵ A Bocskai–Hodászi levelezésnek három tétele ismert, mindegyikük azt sugallja, Bocskai mindent megtett azért, hogy meggyőze Báthoryt; illetve azt is, hogy az ecsedi várúr prédikátora — sok más Báthory-szervitorhoz hasonlóan — hajlott az átpártolásra.

Hodászit 1604-ben a csengeri zsinaton — okkal feltételezhetjük, hogy épp ecsedi Báthory István befolyásának köszönhetően — megválasztották a tiszántúli református egyházkerület püspökének.¹⁷⁶ 1609-ben pedig II. Mátyás neme-

¹⁶⁷ Ez az 1546-ban Bázalban kiadott Münster-féle biblia megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatvány Tár gyűjteményében. Bővebben róla l. *Vadász Veronika*: Ecsedi Báthory István bibliájáról. Magyar Könyvszemle 119. (2003: 2. sz.) 211–218.

¹⁶⁸ Óváriról ezen kívül igen kevés adat áll rendelkezésre. 1615-ben Nyírcsászáriban tűnik fel (*Zsinka Ferenc*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. Bp. 1929), majd 1627-ben Örsön, prédikátorként (*Bodnár Tamás*: Borsod megyei prédikátorok az 1576–1652 közötti tizedjegyzékek alapján. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLII. Miskolc 2003. Szerk. Veres László – Viga Gyula. 597–622., 613.)

¹⁶⁹ *Szabó A.*: Monai i. m. 257.

¹⁷⁰ *Szabó G.*: Wittenberg i. m. 144.

¹⁷¹ Életéről bővebben l. *Zoványi J.*: Protestáns lexikon i. m. 258.

¹⁷² *Zoványi J.*: Protestáns lexikon i. m. 258.

¹⁷³ *Péter Katalin*: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp. 1995. 224.

¹⁷⁴ Bocskai levelek i. m. 116–118. A címzett Vadas Lukácsként szerepel, feltehetően félreolvasásból adódóan.

¹⁷⁵ Végrendelet i. m. 158.

¹⁷⁶ *Zoványi J.* – *Nagy K.*: Tiszántúli református egyházkerület i. m. 25.

si címet adományozott neki, nejének, Fabó Margitnak, illetve András és Mihály nevű fiaiknak is.¹⁷⁷

Hodászi mellett az a Czeglédi János volt Ecsed káplánja, akit Báthory István unokaöccse és gyámfia, Báthory Gábor nevelőjévé is megtett. Czeglédi János Hodászi távozta után 1607-től első pap, majd pedig rövidesen esperes is lett. Czeglédi Báthory udvartartásának egyik legműveltebb képviselője volt, jogi, teológiai, bölcséleti és orvosi tudományokban is jártas volt, a wittenbergi és heidelbergi egyetem után Padovában is végzett tanulmányokat.¹⁷⁸ Ecsedi Báthory István révén Czeglédi az északkelet-magyarországi főurak igen kedvelt orvosa lett, erről tanúskodik az a négy fennmaradt levele is, melyben orvosi tanácsokkal látja el Nyáry Pálné Várday Katát.¹⁷⁹ Czeglédi életének egyik legkülönlegesebb fejezete a Bocskai seregében való prédikátori szolgálat lehetett. Ugyanakkor Czeglédi János volt az az ember is, akinek későbbi működése kapcsán talán a leginkább látható az ecsedi familiárisi kör továbbélése Báthory István halála után. Hiszen Czeglédi azon túl, hogy a bizalmas szervitor, Vetéssy László végrendeletében is megjelent, az általa nevelt Báthory Gábor udvartartásának is tagja lett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a korábbi ecsedi káplán 1608. szeptember 18-án és 1609. április 27-én is — az akkor már erdélyi fejedelem — Báthory Gábor kíséretének tagja volt Kolozsváron.¹⁸⁰

Báthory Istvánról, a humanista főúrról lehetetlen úgy beszélni, hogy ne említsük meg mecénási szerepét is. Báthorynak ez a tevékenysége familiárisi körét vizsgálva sem elhanyagolható szempont, hiszen — amint azt láthattuk a Tatay-árvák esetében is — az ecsedi udvar biztos háttérrel jelentett a tanulni kívánó protestáns ifjak számára. Így, ha a Báthory által pártolt diákok nem éltek is az országbíró közvetlen környezetében, mégis szellemi teljesítményükkel és kálvinista meggyőződésükkel a tágabban értelmezett Báthory-família fontos tagjaivá válhattak.

Báthory bőkezű támogatója volt a debreceni és sárospataki református kollégiumoknak, illetve több ifjú külföldi tanulmányaihoz is hozzájárult anyagilag.¹⁸¹ Ebből is kitűnik, hogy mecénási tevékenysége nem választható el egyházszervezői munkásságától.

Kiemelendő a Báthory István által Szepsiben alapított iskola is, amelynek diákjai közül sokan németalföldi egyetemeken folytatták tanulmányaikat.

¹⁷⁷ Zoványi J.: Protestáns lexikon i. m. 258.

¹⁷⁸ *Heltai János*: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980*. Szerk. Németh Mária. Bp. 1982. 243–348., 268.

¹⁷⁹ *Közzéteszi*: Ceglédi S. János receptlevelei a XVII. század elejéről. (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 42.) Kiad. Kovács Sándor Iván – Kulcsár Péter. 1967. 236–242.

¹⁸⁰ *Jeney-Tóth Annamária*: Udvari papok és lelkészek valamint püspökök az erdélyi fejedelmi udvarokban a kolozsvári számadások tükrében (1605–1649). *Egyháztörténeti Szemle* 9. (2008: 4. sz.) 61–72. Keszérű Bálint szerint Czeglédi még Bethlen István prédikátora is volt Ecseden. L. *Keszérű Bálint*: A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. VI. Szerk. Horváth Károly – Tamás Attila. Szeged 1966. 3–21.

¹⁸¹ Régi Magyar Költők i. m. 578.

Többek neve fennmaradt az utókor számára. Írók, lelkészek, vagy történetírók lettek, úgy mint Szepsi Korocz György (később Bocskai írnoka), Szepsi Macer János, Szepsi Lányi Mihály, Szepsi Laczkó Máté vagy Szepsi Csombor Márton.¹⁸² E névsort áttekintve fontos kiemelni, hogy a Szepsi mezővárosából induló, később több külföldi egyetemen peregrináló diákok nevükben mindvégig megőrizték a Báthory által alapított schola emlékezetét. A patrónus iránt érzett háláról tanúskodnak Szepsi Laczkó Máté Báthory István halálakor írt szavai is: „*Ez Báthory Istvánt az Isten sokféle ajándékival látogatta volt. Az igaz religionnak articulussit fundamentum szerint jól tudta, bibliothecában igen gyönyörködött, költségével esztendőnként a religio propagálására és oltalmazására sokakat promoveált.*”¹⁸³

4.b) Rimay János és ecsedi Báthory István

Báthory István ecsedi várában a háborús viszontagságoktól és gondterhes időktől elzárt, virágzó humanista központot alakított ki. Művelt udvari papjai mellett, akikkel a főúr magas színvonalú (református) teológiai vitákat folytathatott, a kor nagy tudású humanistái voltak azok, akik tovább emelték az ecsedi udvar fényét. Az országbíró szoros viszonya a művészetekkel és az irodalommal árnyalja a nem egyszer rideg, kevély emberként ábrázolt Báthory személyiségéről alkotott képünket.¹⁸⁴

Az Ecseden megfordult humanisták közül a kutatás jelenlegi fázisában csak egyről állíthatjuk biztosan, hogy Báthory szolgálatában állt, a főúr familiájában való jelenléte azonban jelzi, hogy a 16. század végén az ecsedi udvar valóban bekapcsolódott a késő reneszánsz udvari kultúra vérkeringésébe. A szóban forgó személy nem más, mint Rimay János, a korszak egyik legmeghatározóbb jelentőségű íróegyénisége.

Rimay korai éveit, de még születésének időpontját is több kérdést vetnek fel.¹⁸⁵ A legkorábbi adat életéről éppen ecsedi Báthory Istvánhoz köthető. E szerint Rimay 1587-ben az országbíró udvarában teljesített szolgálatot.¹⁸⁶ Hogy miképpen került a Nógrád vármegyei Alsósztrégováról éppen Ecsedre az ifjú költőtehetség, már több kutató érdeklődését is felkeltette. Az egyik magyarázat szerint Rimay útja Balassi Bálinton keresztül vezetett ecsedi Báthory Istvánig. A Rimayaknak ugyanis már az előző nemzedéke is a Balassák familiájához tartozott,¹⁸⁷ szolgálataikért pedig Balassi Bálint Rimay János bátyjának, Istvánnak Liptó és Nógrád vármegyei birtokokat adományozott.¹⁸⁸ Mint-

¹⁸² *Szabadi István*: Ecsedi Báthori István, a mecénás főúr. In: *Dám László*: A Báthoriak és Európa. Nyírbátor 2008. 98–105., 101.

¹⁸³ Szepsi krónika i. m. 64.

¹⁸⁴ *Jenei F.*: Báthoryakról i. m. 104.

¹⁸⁵ *Ferenczi Z.*: Rimay i. m. 1911. 10.

¹⁸⁶ Erről l. *Jenei F.*: Rimay i. m. 310. , *Ferenczi Z.*: Rimay i. m. 10., *Komlowszki T.*: Rimay i. m. 29., továbbá *Keserű B.*: Rimay i. m. 46.

¹⁸⁷ *Ferenczi Z.*: Rimay i. m. 9.

¹⁸⁸ *Ferenczi Z.*: Rimay i. m. 8. és *Jenei F.*: Rimay i. m. 310.

hogy Rimay István feltehetőleg édesanyjával és öccsével együtt élhetett, Balassinak bőven volt rá alkalmja, hogy felfigyeljen az ifjú Jánosra.¹⁸⁹ Magának Rimaynak a visszaemlékezései is azt sugallják, hogy már igen fiatalon kapcsolatban állt a nagy reneszánsz költővel: „része vagyok anniből ez énekeknek [Balassa énekeinek] én is, hogy tíz-tizenkét esztendő korombeli ítéletemmel is munkálkodott ezeknek némelikebe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásit örömet, kikbe semmi igazgatás sem láttatott szükségesnek lenni.”¹⁹⁰ Jenei Ferenc szerint joggal feltételezhető, hogy Rimay Balassinak Dobó Krisztinával kötött házasságakor került a költő környezetébe, mint a fiatalasszony apródja. Minthogy Dobó Krisztina Balassi János megszületése után sokat időzött az ecsedi birtokokhoz közel eső Kisvárdán, valóban kézenfekvőnek tűnik, hogy a házasság megromlása után Balassi beajánlotta Rimayt a vele jó kapcsolatot ápoló Báthory Istvánhoz.¹⁹¹

Ha ezt a lehetőséget a Rimay Balassi-udvarban tett szolgálatára vonatkozó adatok hiányában elvetjük, Jenei Ferenc tanulmánya nyomán kínálkozik egy másik út is, melyen keresztül Rimay eljuthatott Báthoryhoz. Eszerint Ecsedi Báthory István bizalmas emberének, titkárának és későbbi testamentumosának, Pethő Istvánnak a felesége ugyanis Eödönffy Rimay Klára volt, aki Jánosnak nővére, unokatestvére, esetleg nagynénje lehetett.¹⁹² Ezt a hipotézist azonban meggyőzően cáfolta Benda Kálmán, akinek számításai alapján Pethő István 1586-ban még nem lehetett sokkal több 15 évesnél, így kizárható az is, hogy házas ember lett volna, felesége, Klára nevében pedig a középső, „Rimay” tag csupán a vinnai (vagy jelen esetben Vinnay) praedicatum téves olvasata.¹⁹³

Kérdéses, hogy Rimay pontosan milyen tisztséget viselt Báthory kiterjedt familiájában, a legvalószínűbbnek az mutatkozik, hogy a nagytekintélyű protestáns főúr titkára volt.¹⁹⁴ Az ecsedi szolgálatról tanúskodik Báthory István két levele is. Az első egy 1587-ben kelt, „Rimaynak adassék” címzésű misszilis,¹⁹⁵ amelyben Báthory posztóvásárlással kapcsolatos utasításokat ad szolgájának, a bensőséges viszonyról azonban többet árul el a levél befejezése: „Isten hozzád fili, prospera ad patrem.”¹⁹⁶ A második ecsedi Báthory István 1593-ban Haroklyany Pálnak, tisztartójának küldött levele, amelyben valószínűleg Ri-

¹⁸⁹ Jenei F.: Rimay i. m. 310.

¹⁹⁰ Rimay összes művei. Kiad. Eckhardt Sándor. Bp. 1955. 252., idézi Ferenczi Z.: Rimay i. m. 12.

¹⁹¹ Jenei F.: Rimay i. m. 310.

¹⁹² Jenei F.: Rimay i. m. 311. Eödönffy vagy Edenfy Klárára mint Pető István özvegyére többek közt l. Szatmár 1629–1634. i. m. 14., 110., 117., 127, 139. Mint Eödönffy „Rimay” Klára egy Melith Péternek címzett levél aláírásában szerepel, l. Zichy Nr. 3687, közli Jenei F.: Rimay i. m. 314.

¹⁹³ Benda K.: Eödönfy i. m.

¹⁹⁴ Erre l. Keserű B.: Rimay i. m. 48.; Régi Magyar Költők i. m. 577.; Komlóvszki T.: Rimay i. m. 30.

¹⁹⁵ Keserű B.: Rimay i. m. 48.

¹⁹⁶ Komlóvszki T.: Rimay i. m. 29. Érdekeség, hogy a levél íróját sokáig nem sikerült azonosítani, és az iratot megtaláló Ipolyi Arnold a C.S.B. mppria aláírását Báthory Zsigmondhoz kötötte. Ipolyi Arnolddal folytatott levelezésükben Toldy Ferenc mutatott rá a tévedésre. Erről l. Keserű B.: Rimay i. m.

mayról tesz említést: „*János deák írt egy Apológiát, im kegyelmednek küldtem, videndi causa.*”¹⁹⁷ Rimay Báthory közegében való jelenlétére még a tizenöt éves háború korszakából is van adatunk, a költő ugyanis saját bevallása szerint a „*Minden dolgok között láthatsz vizsálatást*” című művét Fülek, Szécsény és egyéb várak visszafoglalásakor írta, és így valószínűleg a felvidéki hadjáratban vezető szerepet vállaló országbíró mellett tartózkodhatott.¹⁹⁸ Rimaynak az országbíró környezetével való szoros viszonyára bizonyítékul szolgál még egy levél, amelyet a költő bátyja vidóci birtokáról írt Telegdy Pálnak.¹⁹⁹

Ha pontosan nem is meghatározható, hogy milyen intézményi függés kapcsolta össze Rimayt Báthoryval, annyi bizonyos, hogy jelenléte az ecsedi udvarban több szempontból is hatással volt mind az országbíró életére, mind pedig személyes környezetére. Habár feltételezhető, hogy ecsedi Báthory István korábban is kapcsolatban állt Balassi Bálinttal,²⁰⁰ Rimay személye csak tovább mélyíthette ezt a viszonyt. Báthory irodalmi kapcsolatainak tekintetében pedig külön kiemelendő az a tudós nemesi kör, amelyben Balassi Bálint élete utolsó éveiben élt és alkotott. Nem más ez, mint a „Pallas ivadékaiknak” társasága, amelynek tagjait Rimay a Balassi-epicédiumnak Darholcz Kristófhoz intézett latin ajánlásában tételesen fel is sorolta.²⁰¹ Így ide sorolhatjuk a kor nemesi tudós elitjének olyan képviselőit, mint Istvánffy Miklós, Forgách Mihály, Révay Péter, Káthay Mihály vagy épp Szokoly Miklós.²⁰² Rimay ezekhez kapcsolta azt a magasabb műveltséggel rendelkező nemesi réteget, amelyhez Darholcz mellett hozzátartozott még ecsedi Báthory István,²⁰³ Homonnay Drugeth István és talán Rákóczi Zsigmond is.²⁰⁴ Habár nem kizárt, hogy Báthory csak olvasóként volt jelen a „Pallas ivadékaiknak” társaságában,²⁰⁵ az már a körben tevékenykedők névsora alapján is látható, hogy az irodalompartoló protestáns főúr familiájának tagjai is — itt kiváltképp Szokoly Miklósról gondolva — összeköttetésben álltak a korszak vezető literátor-politikusaival.

Ecsedi Báthory István Rimayhoz fűződő viszonyát csak akkor érthetjük meg igazán, ha megvizsgáljuk egymás költészetére gyakorolt hatásukat is. A problémakör vizsgálata irodalomtörténeti felkészültséget igényel, de ahogy az Komlószy Tibor nyomán egyértelműen megállapítható: a kor általános válságtudatának, a kivételes morális érzéknek, illetve a protestáns bűntudat megjelenésének Rimay műveiben oka lehetett a külföldi példa — tudniillik

¹⁹⁷ *Keserű B.*: Rimay i. m. 48–49. és *Régi Magyar Költők* i. m. 577.

¹⁹⁸ *Régi Magyar Költők* i. m. 577. és *Ferenczi Z.*: Rimay i. m. 42.

¹⁹⁹ *Jenei F.*: Rimay i. m. 311. és *Keserű B.*: Rimay i. m.

²⁰⁰ Erre utal az is, hogy ecsedi Báthory István birtokában volt például Balassi „*Füves Kertecskéje*”. *Jankovics J. – Kőszeghy P.*: Telegdy Kata i. m. 36.

²⁰¹ *Rimay János*: Balassi-epicédium. In: Ó szelence. Magyar barokk költészet. Szerk. Orlovsky Géza. <http://szelence.com/rimay/epicedium.html>, 2016. március 6.

²⁰² *Rimay J.*: Balassi i. m. illetve *Klaniczay T.*: Pallas i. m. 28–29.

²⁰³ *Klaniczay Tibor*: A szerelem költője. In: *Új: Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Szeged 1997. 147–235., 230.

²⁰⁴ *Szabó András*: A Balassi-epicédium és Rákóczi Zsigmond. *Irodalomtörténeti Közlemények* 86. (1982: 5-6.sz.) 645–649., 647.

²⁰⁵ *Nemeskürty István*: Balassi Bálint. Bp. 2004. 209.

Justus Lipsius — mellett egy sokkal közelebbi minta is, Báthory István személyében.²⁰⁶

Az Ecseden szolgáló ifjú Rimayra azonban nem csupán Báthory István költészete volt hatással, de az országbíró politikai nézetei és kapcsolatai is. Az évekkel később Bocskai titkáráként működő Rimay ugyanis Báthory mellett megismerhette a Habsburg-politikát kritikus szemmel figyelő befolyásos főuraikat és köznemeseket, gondolkodását formálhatta az ecsedi udvar ellenzéki légköre is.²⁰⁷

5.) Kiskereki Kereky János

A tanulmány mindaddig funkciók mentén közelítette meg ecsedi Báthory István földesúri famíliájának problémáját, a különleges forrásadottságok miatt azonban mód van arra, hogy a fölvonultatott adatokat kiegészítsük egy részletesebb példával. A kutatás során félezer levelet fedeztem fel, amely Ecsedi Báthory István földesúri famíliájának egyik legmeghatározóbb tagjához kötődik. A Zichy család levéltárának — amelybe a kisvárdai, homonnai és egyéb birtokok megszerzésével számos tiszántúli család levéltárának töredéke is bekerült — sajátossága miatt, miszerint a missziliseket nem írjuk, hanem címetjük szerint rendezték, Kereky Jánosnak, Báthory István egyik leghatalmasabb szervitorának kapcsolati hálóját és tevékenységi körét izgalmas prizmán át láthatjuk.

Kereky János Bihar vagy Szatmár vármegyei nemes volt,²⁰⁸ ugyanakkor Szabolcsban is kiterjedt birtokokkal rendelkezett, Bereg vármegyében és Tokaj városában és szőlőhegyén is voltak nemesi tulajdonai.²⁰⁹ Egy 1601-ben készült regestrum szerint élete végén madai udvarháza egy jól felszerelt nemesi uradalom méltó központja volt.²¹⁰

Ecsedi Báthory István Kerekyhez írt levelei nyomán kirajzolódik, hogy mire terjedhetett ki a familiaritás fogalma a főúr környezetében. Csakúgy, mint Telegdy Pál vagy Szokoly Miklós esetében, Báthory Kerekytől is állandó katonai készenléletet várt el. *„Az mire kegyelmednek fizetünk, minden szerivel és személye szerint kegyelmed mindjárást felüljön, és minden haladék nélkül kegyelmed mindjárást Szallkara menjen, ebben pedig kegyelmed egyebet ne tegyen, ha kegyelmed mi szolgálunk, ha pedig kegyelmed most el nem jó, hát sohase jöjjön kegyelmed, mert az szolgál egyszer kell. Ezt pedig azért írjuk így meg kegyelmednek, hogy kegyelmed vétket ne tegyen”*²¹¹ A források tükrében elmondható, hogy Kereky alárendelt szerepet játszott Báthory seregében, így például egy vigyázás alkalmával közvetlenül nem is az országbírónak, hanem a domi-

²⁰⁶ *Komlóvszki T.*: Rimay i. m. 1986. 26.

²⁰⁷ *Jenei F.*: Rimay i. m. 312.

²⁰⁸ Kiskereki Bihar vármegyei birtok volt, Mada pedig Szatmár.

²⁰⁹ *Reiszig E.*: Szabolcs története i. m. 1598-as összeírás szerint 76 és fél házzal. 473.

²¹⁰ UC Fasc. 35. Nr. 2.

²¹¹ Zichy Fasc. 512. Nr. 1591.

nusz egy másik szervitorának — 1591-ben tudniillik Veres Orbánnak — kellett engedelmeskednie.²¹² Ugyanakkor magát Kerekyt is szép számú katona szolgálta, akiknek név- illetve fizetésjegyzéke is fennmaradt.²¹³

A szervitori kör rétegződésén túl a tárgyalt függelmi viszonyrendszer egy másik tipikus eleme is megfigyelhető Kerekynél, azaz hogy embereiért teljes vagyonával felelt. Így például 1590. március 8-án Báthory arra kötelezte Kerekyt, hogy két emberével, Pankotay Pállal és Andrással adassa vissza Báthory jobbágynak a lovát, amelyet erőszakkal elvettek tőle. Amennyiben erre nem lettek volna hajlandók, Kerekynek magának kellett volna megtéríteni a kárt.²¹⁴

A dominuszi-szervitori kapcsolathoz fontos adalékokat szolgáltatnak Báthory Kerekynek adott személyes megbízásai. Kereky néha ilyen alapon intézte Báthory jogügyeit, ahogy azt 1591-ben is tette, a Bereg vármegyei széken.²¹⁵ Emellett Báthory több ízben hívta meg szervitorát Tagyra, ahol Kereky nem csupán vendégként volt jelen, de apróbb feladatokat is kapott urától — így például amikor ifjabb somlyai Báthory István tett látogatást az országbírónál, Kerekynek kellett elébe menni a lovakkal.²¹⁶

Báthorynak Kereky Jánoshoz írt levelei kapcsán nem csak szervitorának feladatairól értesülhetünk, de szemtanúi lehetünk annak is, hogy miképpen alakult kapcsolata dominuszával. A kezdeti hűvös viszonyt — 1587-ben Báthory még fenyegetve intette hatalmaskodó familiárisát²¹⁷ — az idő elteltével és a sűrűsödő feladatokkal bizalmas, már-már baráti kapcsolat váltotta fel. 1589-től Báthory már az „*Atyámfia, János uram!*” megszólítással írta leveleit Kerekynek.

Kereky súlyát kora társadalmában nagyon jól mutatja kiterjedt kapcsolatrendszere. 1592. január 9-én Szokoly Miklós arra kérte Kerekyt, hogy a lengyel király Erdélybe igyekvő történetíróját, Brutust tartóztassa Magyarországon.²¹⁸ Bay Ferenc, a későbbi Nógrád vármegyei szolgabíró is Kerekytől kért segítséget, hogy menjen el vele a törvényszékre, ahová a királyi kamarások berendelték.²¹⁹ Kereky kapcsolatainak kiterjedtségét jelzi, hogy Batthyány Boldizsárral is tartotta a kapcsolatot, aki Rohoncra kérte Kerekyt, hogy figyeljen Bereg vármegyei jószágára, ha idegenek élnék a birtokot, akadályozza meg.²²⁰ Báthory bizalmas familiárisa Bocskai Istvánnak is többször tett szíveséget, erre példa az az 1599-ben kelt levél, amelyben Bocskai magához kérette Kerekyt egy titkos ügyben.²²¹ Ugyanakkor Báthory familiárisaként Kereky sokáig nem köteleződött el sem Bocskai, sem pedig a Habsburgok mellett, így

²¹² Zichy Fasc. 513. Nr. 1599.

²¹³ Uo. Nr. 1751.

²¹⁴ Uo. Nr. 1595.

²¹⁵ Uo. Nr. 1598.

²¹⁶ Uo. Nr. 1600.

²¹⁷ Uo. Nr. 1589.

²¹⁸ Uo. Fasc. 514. Nr. 1893.

²¹⁹ Egyszer már megkérte erre, de Kereky akkor nem ment el, így most barátsága bizonyításául felszólította őt Bay, hogy kísérje el: „*hadd dicsekedhessem véle, hogy énnekem is vagyon barátom*”. Uo. Fasc. 513. Nr. 1606. 1596. május 22.

²²⁰ Uo. Nr. 1605.

²²¹ Uo. Nr. 1608.

sokáig Giorgio Bastával is jó viszonyt ápolt. Basta főhadparancsnokként irányította az 1598–99-ben bizonyos számú királyi lovas kapitányaként működő Kerekyt.²²² Halála előtt, 1601-ben az erdélyi háborúban a császáriak ellenében fogott fegyvert, hűtlennek nyilvánították, és birtokait elkobozták.²²³ Ekkoriban halhatott meg, de életének végéről konkrét adatunk nincs. Nem sokkal később árváinak gyámjaként Szentmarjay Imre tünik föl. 1604-ben Prágában hajdani feljebbvalója, Basta generális ajánlására Kereky János birtokait a császárhű Lugossy János kapta meg.²²⁴

6.) Összegzés és kitekintés

Báthory István ecsedi udvara furcsamód éppoly kevésbé keltette fel a tudomány figyelmét, amennyire axióma-szerűen állítja a korszakról készült minden nagy összefoglaló munka személyének fontosságát a kor politika-, had- és kultúrtörténetében. A vonatkozó korszak hazai levéltári anyagának hiányossága, rendezettségének, feldolgozottságának állapota is magyarázza ezt, de legalább ennyire számít az is, hogy a 16. század végén az Alföld északkeleti peremén élő, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom szorításában egyensúlyozó militarizált társadalom a közvélekedés szerint napról napra élt, rendkívül „mobil” volt. A hosszú török háború és a Bocskai-mozgalom, majd Felső-Magyarországnak és Erdélynek ezek által meghatározott következő évszázada azonban a maga társadalmi jellegzetességeivel, információs hálózatával, mobilitásának törvényszerűségeiben, diplomáciai és hadi lehetőségeivel Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig bezárólag mégiscsak igen jelentős mértékben ennek a térségnek a sajátos viszonyaiban gyökerezik, amelyeket a 16. század utolsó harmadában, a Bocskai-felkelésig leginkább a környék szinte egyeduralkodó tekintélyének, ecsedi Báthory Istvánnak a helyi kapcsolati hálójában tanulmányozhatunk.

Ez a tanulmány egy, a korszakban meghatározó szerepet játszó, ám jelentőségéhez mérten egyáltalán nem kellően ismert 16. századi vallásos főúr személyéhez kötődő, döntően nyelvészek és irodalmárok által vizsgált forrásokra (főleg Báthory terjedelmes végrendeletére) és egy újra felfedezett „kincsesbánya”, a Zichy-levéltár 16. századi tiszaháti vonatkozású misszilis-anyagára, valamint több más hazai és külföldi levéltári egységre támaszkodik. Azt kísér-

²²² Uo. Nr. 1585.

²²³ „universa bona Joannis Kereky, quae ex eo, quia rebellibus Transylvanis adhaesit et arma contra Majestatem nostram anno adhuc Millesimo Sexingentesimo primo sumpsit in fiscum nostrum regium devoluta: Kiskereky cum praedio Nagy-Kereky et curia nobilitari in Bihoriensi et Nýres in Zolnok mediocri, praeterea portiones possessionarias in Mada cum curia nobilitari Rohod, Pazon, Philep, Veusdobos [!], Zobozlo, Bekeni, Zegegihaza et Kezered in Zabolch, item Chirog [-] in mediocri Zolnok, necnon Ugornia et Takos in Bereg, et curia nobilitari cum vinea in oppido nostro Thokay penes domum Blasii Zabo et Antonii Olaz, in comitatu Zempliniensi. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn RN. 82. Konv. 1604. február fol. 408-409.

²²⁴ A Kereky család – különösen Kereky János és hasonnevű, lengyelországi és erdélyi politizálása miatt is figyelemre méltó unokaöccse életét önálló esettanulmányban dolgozom fel.

li meg, hogy az európai, illetve hazai (dunántúli, erdélyi) udvarkutatás más-más korszakokra és társadalmi környezetre vonatkozó módszertani párhuzamaiból merítve egy 16. század végi, militarizált, háborús határtérségben elhelyezkedő, kálvinista főúri udvar monografikus, szinten teljességgel ismeretlen köznemesi környezetéről rendszerszerű képet fessen. Célom az volt, hogy fontos adalékokat kínáljak a felső-magyarországi határrégió kutatásához és a földesúri familiaritás problémáihoz azáltal, hogy a magyar történettudományban egyszerre (együtt) sohasem vizsgált négy tényezőnek (Felső-Magyarország speciális helyzete, a 16. század végének viszonyai, kálvinista felekezet és udvari vagy szervitori kör) a szerencsés közös halmazát adó ecsedi Báthory-udvar szervitori körét definiáljam, próbáljam meg csoportosítani, és legalább érzékeltessem kiterjedtségét és politikai-kulturális jelentőségét. Ez a kutatás kiindulópontja szeretne lenni egy ecsedi Báthory István politikai működését, történeti jelentőségét összegző nagyobb munkának és egy olyan társadalomtörténeti igényű adattárnak, amely a térség politikailag igen aktív, két-három országban is politizáló tagokat adó 16. század végi köznemesi elitjét térképezni föl.

Az eddig feltárt források alapján az ecsedi udvar egy folyamatosan változó, és alapvetően mégiscsak pusztán három állandó vonás alapján megfogható közösség volt. E három vonás: a dominusz személye, a szolgálat (mint a társadalmi viszonyt tematizáló cselekvés ténye vagy hiánya) és a harmadik a földrajzi tér, az élet térbeli kerete. Életszerűbb lesz majd tehát a szükséges mennyiségű életrajzi és egyéb adat birtokában olyan csoportok szerint (is) megvizsgálni Báthory István szervitori köreit, amilyenekbe ő maga sorolta szolgálait. Végrendeletében egyszerre említi és ajánlja nyomatékosan örökösei figyelmébe különösen kedves embereit: Macskássy Mihály, Pethő István, Besseney Mihály, Tatay István, Vetéssy László, Szeghy Benedek életének föltételezhetően számos érdekes és a problémakörre jellemző metszéspontja van. Fontos feladata a kutatásnak, hogy megvizsgálja: a kihalt ecsedi Báthory-család társadalmi körei hogyan épültek be a szomszédos és örökösként fellépő udvarokba. Különösen Báthory Gábor, az ecsedi Báthory István örököse és majdani fejedelem esetében — Vetéssyt, Czeglédi lelkészt vagy Csorvássyt emelhetjük ki az itt tárgyaltak közül — izgalmas, de a Bocskai István-féle família és udvartartás sem érdektelen ebből a szempontból, amint azt Dúló Gergely hajdúkapitány karrierje mutatja. Földrajzi értelemben és időben is messzire vezet, de országos jelentőségű kérdés ecsedi Báthory István dunántúli köreinek tisztázása. Szervitorai, hívei, barátai közt nem egy olyat találunk, aki az 1566 után keletre pártoló-húzódó régi dunántúliak közül származott. A Báthoryval familiárisi viszonyba nem hozható, ám vele dokumentálhatóan kapcsolatban álló Gyulaffyakon kívül megemlíthetjük új adataink közül nagymaróti Komornyik Mihályt, akinek apja, János a Somogy megyei Nagymarót várkapitánya volt 1566-ig,²²⁵ fiát pedig Kereky János szomszédságában találjuk birtokosként.²²⁶ Ők azért igazán fontosak, mert jelzik, hogy a korban az ékként betüremkedő

²²⁵ *Költő László - Dobó Bernadett*: Egy 15-16. századi veretes öv restaurálása és rekonstrukciója. Somogyi Múzeumok Közleményei 16. (2004.) 237.

²²⁶ www.cherechiu.ro, 2016.05.15.

Oszmán Birodalom ellenére is más típusú kapcsolatrendszer működött a szét-szakított országrészek közt, a hosszú török háború és a Bocskai-felkelés után bezáródónak tekintett hódoltsági útvonalak ekkor az ő példájuk szerint még járhatóak voltak. A több ezer misszilis és a kamarai összeírásokon, kimutatókon alapuló részletes névkataszter alapján a jövőben már meg lehet kísérelni egy olyan adatbázis felállítását, amely Ecsed 16. század végi vonzáskörzetének társadalmi értelemben is mérvadó összképét fogja mutatni.

THE COURT OF ECSED. CLIENTS AND RELATIONS IN THE FAMILY OF ISTVÁN BÁTHORY

by Kovács Dóra
Abstract

István Báthory of Ecsed is a very well-known, but rarely researched figure in Hungarian historiography. He was the last descendant of the Ecsedi branch of the Báthory family, the brother of the notorious Erzsébet Báthory, and from 1601 until his death he was stepfather to Gábor Báthory of Somlyó and his sister, Anna.

Báthory's historical importance is also proven by the fact that he was one of the most influential and richest patrons of the Reformation in Hungary as well as an emblematic figure of the long war with the Ottoman Empire. From 1585 he was ispán of Szabolcs, Szatmár and Somogy counties, and simultaneously judge royal. It is surprising that Báthory's legacy has only drawn the attention of literary and church historians so far, even though it is obvious even from the current sources that the research of Báthory's life would enable us to understand important cultural, social and administrative issues in his era. An interesting issue could be the examination of the profession, interpersonal relations and career perspectives of the people who served Báthory.

In my paper I examine the concept of *familiaritas* in courtly life in early modern Hungary. This research is important on at least two accounts. First, the Ecsed court is a unique phenomenon in Hungarian historiography. Second, the research fills a gap in the literature. While there is abundant information about courts in Transylvania, Hungarian noble families in the early modern age are far less well known, and so my study provides a comprehensive picture on Hungarian court life in the sixteenth and seventeenth centuries. I reconstruct the history of István Báthory's family based on my primary sources, including István Báthory's detailed testimony. My main goal is to locate Ecsedi Báthory István and determine his importance in his own times by presenting his personnel and household.